

Anasztázia Romanova Zaharjina-Jurjeva
A rettegett cár szeretett felesége

Jelige: anasztaszija_romanova_zaharjina

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	2
2. Anasztázia Zaharjina származása	3
3. A nők helyzete és a házassági szokások Oroszországban a XVI-XVII. században.....	5
4. Koronázás és házasság.....	6
5. A cárné élete 1547-1560.....	11
6. Kapcsolatuk	14
6.1. A gyermekek kérdése	14
6.2. Iván kötődése Anasztáziához	16
7. A „Romanov felemelkedés”	18
7.1. Felemelkedésük kezdete IV. Iván uralkodása alatt	18
7.2. Borisz Godunov és a Romanov család.....	22
8. Anasztázia halálának következményei	23
9. IV. Iván személyisége	28
9.1. A cár élete 1547 előtt.....	28
9.2. IV. Iván sikerei a házasság alatt	31
9.3. A balsikerek 1560 után.....	33
10. Befejezés.....	35
Melléklet.....	37
Bibliográfia	39
Források	39
Feldolgozások	39
Folyóiratcikkek	40
Weblapok	40
Képek forrása	41

1. Bevezetés

„Itt veszi kezdetét Joann dicsőségének korszaka, új, serény időszak a Kormányzásban, amely az Állam számára szerencsés sikereiről és nagy elhatározásairól nevezetes...”¹

Anasztázia Romanova Zaharjina élete a történettudomány egyik kevésbé kutatott területe. Ő az első Romanov, aki az Orosz Birodalom hatalmi elitjébe került, ennek ellenére életét nem örökölte meg senki. Személyéről mind a magyar, mind a külföldi szakirodalomban csak IV. Iván (1533-1584) személyéhez kapcsolódóan találunk adatokat, az Anasztáziát megemlítő források is korlátozottan álltak rendelkezésemre a dolgozat elkészítése során, hiszen Iván és Andrej Kurbszkij herceg levelezésén kívül, Adam Olearius útleírására tudtam csak támaszkodni. Magyar nyelven a korszakról sok feldolgozás született, ezek közül szeretném kiemelni Lázár Gyula² Az orosz birodalom története c. munkáját, mivel ebben leginkább a híres orosz történész, Karamzin gondolataira támaszkodott. Szintén felhasználható adatokat tartalmaztak Sergius Szolovjov, Sergej Platonov, és Vaszilij Kljucsevszkij művei. A magyar szerzők közül leginkább Szvák Gyula műveit tudtam felhasználni. IV. Ivánról angol nyelven is több összefoglaló született, amelyekben Anasztáziával is foglalkoztak a szerzők, ezek közül Isabel de Madariaga³, Stephen Graham⁴, Isolde Thyrét⁵ és a Robert Payne⁶ illetve a Nikita Romanoff⁷ nevével fémjelzett művek szolgáltattak hasznos adalékokat Anasztázia és a Romanov család felemelkedése kapcsán.

¹ Szvák Gyula: IV. Iván és I. Péter utóélete. Budapest, ELTE Ruszisztikai Központ, 2001. 14.

² Lázár Gyula a XIX. században élt, tanárként dolgozott, de emellett több történelmi tárgyú cikk és tanulmány szerzője. Itt egy életének későbbi szakaszában keletkezett monográfiáját használtam fel, mely jelentős részben támaszkodott Karamzin gondolataira. Régies nyelvezete ellenére magyar nyelven az egyik leghasználhatóbb adatokat közlő munkának tartom a témában. In: [http://hu.wikipedia.org/wiki/L%C3%A1z%C3%A1r_Gyula_\(tan%C3%A1r\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/L%C3%A1z%C3%A1r_Gyula_(tan%C3%A1r)) 2012.12.13.

³ Isabel de Madariaga: a London University professzora, itt felhasznált monográfiája átfogja IV. Iván egész életét, de emellett kiemelt figyelmet szentel Anasztázia életének is. In: <http://alumni.ecolint.net/authors/demadariaga.html> 2012.12.13.

⁴ Stephen Graham angol újságíró, útleíró és regényíró. A cár életéről írt monográfiája olvasmányosan, érthetően foglalta össze a témát. A szerző foglalkozása és a felhasznált irodalom hiánya mindenképp szükségessé teszi a forráskritika alkalmazását. In: [http://en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Graham_\(author\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Graham_(author)) 2012.12.13.

⁵ Isolde Thyrét a Kent State University docense, kutatási területe a középkori Nyugat-Európa, és Oroszország, ezen belül a középkori nők, a vallás és a kultúra érdekli. Itt felhasznált tanulmányában a trónutódlás kérdését vizsgálta Oroszország uralkodónőivel kapcsolatban. In: <http://www.kent.edu/CAS/History/people/~ithyret/> 2012.12.13.

⁶ Robert Payne az angol irodalom professzora, történész és regényíró. A IV. Iván életéről szóló monográfia társszerzője, Nikita Romanoff mellett, ebben olvasmányosan ismertette a cár életét. A témát széles historiográfia ismeretében vizsgálták. In: [http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Payne_\(author\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Payne_(author)) 2012.12.13.

Véleményem szerint érdemes bemutatni a cárnét, mivel személye elemzése révén az orosz történelem folyamata is érthetőbbé válik. Anasztázia a kulcs, amellyel megérthetjük Ivánt és tetteit, de az is megválaszolható, hogy 1613-ban miért épp a Romanov család került Oroszország trónjára, amely addig látszólag nem vállalt az ország irányításában élenjáró szerepet.

A téma keretében azt vizsgálom meg, hogy honnan származott Anasztázia illetve a Romanov család. Hogyan lett bojáránnyból a cár felesége? Ehhez a kérdéshez kapcsolódva bemutatom a korabeli orosz házassági szokásokat és a nők helyzetét is. A továbbiakban a fő hangsúlyt a cár és a cárné kapcsolatára helyezem, emellett bemutatom Anasztázia személyiségének hatását a cásra. Ivánra gyakorolt befolyását kellően szemlélteti uralkodásának két részében követett politikája, amelyek között a választóvonal nagyjából egybeesett a cárné halálának időpontjával. Nem meglepő, hogy Iván uralkodásának első felét a pozitív reformok korának nevezhetjük, míg a másik részt, amikor már nem élt felesége, általában negatívan értékelték a történészek, nem is ok nélkül. A dolgozatban, mivel Anasztáziát tekintem az első Romanovnak – abból a szempontból, hogy ő volt a későbbi Romanov-dinasztia első képviselője a hatalom legfelső szintjén – bemutatom, hogyan került családja hatalomra, honnan indultak és hova „érkeztek meg” 1613-ban.

2. Anasztázia Zaharjina származása

Ősei a XIV. században hagyták el a német területeket és telepedtek le Oroszországban. Az első hiteles említés a Romanovokról 1347-ből származik, ekkor a források egy Andrej Ivanovics Kobila⁸ nevű harcosról tudósítottak, aki Büszke Szimeon (1340-53) moszkvai nagyfejedelem megbízásából a tveri fejedelemnél járt háztűznézőben, de egyéb információink nincsenek róla. Az ő ötödik fiától származott a Romanov-dinasztia. Fia már a Koska családnevet használta, Dmitrij Donszkoj (1359-89) embere volt, a kulikovói csata alatt ő védelmezte Moszkvában a fejedelmi családot. Ez a tény nyilvánvalóan arra utalt, hogy a fejedelem bizalmát élvezte, és az udvarban jelentős helyet foglalt el. Az ő fia, Iván már I. Vaszilij fejedelem (1389-1425) bojárja volt, több fia született: Zaharij, Jakov és Jurij. A téma szempontjából jelenleg csak Jurij Koskin érdekes. Fiai, Mihail és Roman voltak, amely utóbbtól a Romanov családnév és Anasztázia származott.⁹ Lázár Gyula szerint

⁷ Nikita Romanoff brit születésű amerikai történész és író. II. Miklós orosz cár unokaöccse, a Romanov család tagja. A IV. Iván életéről szóló monográfia társszerzője, Robert Payne mellett, ebben olvasmányosan ismertette a cár életét. A témát széles historiográfia ismeretében vizsgálták. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Prince_Nikita_Romanov 2012.12.13.

⁸ Lásd: Romanov családfa, 1. sz. melléklet.

⁹ Niederhauser Emil – Szvák Gyula: A Romanovok. Budapest, Pannonica, 2002. 6. (Továbbiakban: Niederhauser 2002.)

Roman nagy kegyben állt III. Iván (1462-1505) udvarában. Ez a család korábban és később is számos jeles férfit adott Oroszországnak.¹⁰ Anasztázia nagybátyja, Mihail Zaharjin prominens tagja volt III. Vaszilij (1505-1533) udvarának. Robert Payne szerint ezekben az időkben a nevek riasztó gyorsasággal változtak, ezért a Zaharjin családot ismerték úgy is mint, Jurjevek, Koskinok és Romanovok.¹¹

Anasztázia születési időpontja nehezen határozható be, de a legtöbb helyen az 1520-as vagy 1530-as évek elejére helyezték az eseményt. Viszont az 1520-as évekre vonatkozó adatot nehezen tudom elfogadni a korabeli házassági szokások ismeretében, hiszen akkor Ivánnal kötött házasságakor körülbelül 27 éves lett volna. Egyetérthetünk azokkal, akik születési időpontját az 1530-as évek elejére helyezték. IV. Iván első feleségeként vonult be a történelembe. Anyja Juliana Fjodorovna, akiről nincsenek információink, apja az előbb említett Roman Jurjevics Zaharjin-Koskin volt.¹²

Anasztázia személyiségére és küllemére vonatkozóan a következőket állapíthatjuk meg. Legfőbb erényének a tisztaságot és a jámborságot tartották, de jellemvonásai közül megemlégették a jószívűségét és a fennkölt gondolkodást, illetve szépséget is.¹³ Természetesen ezen tulajdonságokra vonatkozó feljegyzések hitelében nyugodtan kételkedhetünk, mivel hiteles ábrázolásunk nincs a cárnéről. Viszont ebből a jellemzésből egy olyan nő képe tárul elénk, akiről nyugodtan állíthatjuk, hogy IV. Iván szöges ellentéte volt, így nem kizárt az sem, hogy személyiségével ténylegesen ki tudta venni részét Iván pozitív ösztönzéséből.

Anasztázia távoli rokonságban állt IV. Ivánnal, Fjodor Koskin unokájának, II. Vaszilij nagyfejedelemmel (1425-1462) kötött házassága révén, de ez nem volt akadály a kettőjük frigyének.¹⁴

¹⁰ Lázár Gyula: Az orosz birodalom története. Temesvár, Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtó, 1890. 218. (Továbbiakban: Lázár 1890.)

¹¹ Payne, Robert – Romanoff, Nikita: Ivan the terrible. New York, Thomas Y. Crowell Company, 1975. (Továbbiakban: Payne 1975.)

¹² In: <http://www.royalblood.co.uk/D449/I449045.html> (2012.10.31.)

¹³ Lázár 1890, 218.

¹⁴ Payne 1975, 69.

3. A nők helyzete és a házassági szokások Oroszországban a XVI-XVII. században

A nők nyilvánosan sehol sem jelenhettek meg, főleg nem egyedül, szinte teljes elzártágban éltek. Az egyetlen időtöltés, amely engedélyezve volt számukra érdekes módon a hintázás volt. De ezt leszámítva életüket otthon élték, fontak, varrtak, vagy különböző házimunkákat végeztek. Az előkelő hölgyek természetesen nem foglalkoztak a háztartással, melyet a cselédek igazgattak.¹⁵

A korabeli orosz házassági szokásokról Adam Olearius¹⁶ útleírása alapján kaphatunk képet. A szerző ugyan korszakunk után járt Oroszországban, 1634-ben, de érdemesnek tartom feljegyzései alapján bemutatni a korabeli házassági szokásokat. Leírása alapján az oroszok monogám házasságban éltek, egy férfinak egy felesége lehetett, de ha a feleség meghalt, lehetősége volt még kétszer megnősülni. Olearius következőképpen írta le a házasságkötés módját: *„A legények és hajadonok nem találkozhatnak, a házasság ügyében nem tanácskozhatnak, eljegyzést nem köthetnek. A házasságra érett gyermekek szüleinek, főképpen a férjhez adandó hajadon atyjának tiszte felkeresni azt a személyt vagy annak szüleit, illetve hozzátartozóit, aki véleménye szerint illenék leányához. Elbeszélgetnek egymással, és az apa tudtukra adja, hogy szívesen venné, ha gyermekeik összeházasodnának. Ha a javaslat tetszésre talál, és elsőbben is látni óhajtják a leányzót, ezt a kérésüket megtagadják. Ha azonban a hajadon szép, megengedik a legény anyjának vagy komaasszonyának, hogy megtekintse. Ha aztán megállapították, hogy a leánynak nincs semmiféle szemmel látható fogyatékosága, se nem vak, se nem béma, a szülők és a rokonok megbeszélik a hozományt valamint a házasságkötés módját.”*¹⁷ Ez persze, mint majd látni fogjuk, másképp történt a cár esetében.

A férjet a feleség kidobása esetén bánatpénzre kötelezték, így érthető, hogy nem volt szokásban az egyszerű, békés válás. Az elégedetlen férj, ezért gyakran megverte feleségét, remélve, hogy az asszony majd magától elmegy. A házasság felbontásának másik módja az volt, ha az egyik fél kolostorba vonult,¹⁸ aki általában a feleség volt. A házasság felbontásának ezt a módját későbbi feleségeinél Iván is alkalmazta.

¹⁵ Lázár 1890, 211.

¹⁶ Adam Olearius (1603-1671): az anhalti fejedelemség egyik városában született, tudós és utazó.

¹⁷ Adam Olearius viszontagságos útja az orosz földön át Perzsiába. Budapest, Gondolat, 1969. 86. (Továbbiakban: Olearius 1969.)

¹⁸ Szvák Gyula: Iván, a félelmetes. Budapest, Gondolat, 1985. 91. (Továbbiakban: Szvák 1985.)

A korabeli orosz asszonyoknak más esetben is el kellett szenvedniük a verést és a kolostorba zárást. Olearius leírta, hogy a házastársi verekedéseknek a következők voltak az általános okai: vagy a feleség szidalmakkal támadt férjére, vagy ha a feleség túl szívélyes volt más férfiakkal. Emellett a férjnek jogában állt kolostorba zárni a feleségét azokban az esetekben is, ha nem tudott vele gyermeket nemzeni, vagy olyan becstelenséggel vádolta meg feleségét, amit be tudott bizonyítani. „*Ennyi elegendő ahhoz, – írta Olearius – hogy a mit sem sejtő jó asszonyt apácaruhába bújtassák, és erőszakkal kolostorba hurcolják, ahonnét aztán sohasem szabadul.*”¹⁹

Isolde Thyrét szerint a korabeli orosz krónikások és a modern tudósok is úgy festették le a nőket a moszkvai cári családban, mint olyan egyéneket, akik politikailag gyengék, és létezésük csupán árnyékként értékelhető, tehát csak a férfiak mögött tevékenykedhettek. Ez alapján alakult ki a cári orosz hölgyekről az az általános felfogás, hogy ők szelíd és állhatatos figurák. Csak egy lényeges aspektusa volt a moszkvai uralkodónők életének. Kiemelkedő szerepet játszottak, mint a jövő uralkodóinak anyái, tehát a szaporodási képességeiket tekintették mérvadónak akkor, amikor meghatározták társadalmi pozícióikat.²⁰

Láthatjuk, hogy a korabeli Oroszországban a nők helyzete nem nevezhető rózsásnak. Szigorú elzártágban éltek, házasságukba nem volt beleszólásuk, és teljesen ki voltak szolgáltatva a férfiak uralta országban, ugyanúgy ahogyan a korabeli Európa más területein élő nők is.

4. Koronázás és házasság

IV. Iván uralkodásának első szakaszában, mivel kiskorúsága miatt alkalmatlan volt az uralkodásra, 1533-47 között helyette uralkodtak. 1538-ig Jelena Glinszkaja, az anyja, majd egy bojár régenstanács.²¹ Uralkodásának kezdetét, ezért a történészek 1547-re szokták tenni, nem meglepő módon ezt a korszakot életében a koronázása és a házassága nyitotta meg.

Az uralkodó megházasításának gondolata első ízben 1543-ban merült fel, ekkor még nem IV. Ivánban, hanem udvarának tagjaiban. Ebben az évben egy kérést terjesztettek a nagyfejedelem elé, amelyben javasolták számára a házasságot. Ebből az okból követek indultak Lengyelországba, hogy információkat gyűjtsenek a tervezett házassághoz. A kísérlet sikertelen volt, ezért nem

¹⁹ Olearius 1969, 91.

²⁰ Thyrét, Isolde: „Blessed is the Tsaritsa's Womb” : The Myth of Miraculous Birth and Royal Motherhood in Muscovite Russia. In: Russian Review, Vol. 53, No. 4 (1994. október). 479. (Továbbiakban: Thyrét 1994.)

²¹ Heller, Mihail: Orosz történelem I. : Az Orosz Birodalom története. Budapest, Osiris, 2003. 149-150. (Továbbiakban: Heller 2003.)

meglepő, hogy a hivatalos krónikák úgy írták le az eseményeket, hogy maga Iván nem akart külföldi nőt feleségül venni, mivel félt az összeférhetetlenségtől.²²

1546. december 13-án fogalmazódott meg Ivánban a koronázás szükségessége, ekkor jelentette be házassági szándékát is a metropolitának. Makarij metropolita (1543-63) már másnap összehívta a bojár dumát, hogy az ügynek megnyerje az előkelőségeket. Akciója sikeres volt, a tanácskozás után a bojárok átvonultak a fejedelemhez, hogy kifejezzék örömüket a közelgő nagy esemény kapcsán. Három nap múlva ünnepélyes ceremónia keretében jelentette be a cár elhatározását a koronázásról és az esküvőről.²³

Mi volt az oka a sürgős koronázásnak? A cári autokrácia alapjait az egyházi írók ekkora már lefektették, gondolunk itt a Moszkva–harmadik Róma elméletre, de ezt politikai aktussal is legitimálni kellett, kifejezve, hogy az orosz uralkodó nem alávalóbb más koronás főknél. Ezt a célt szolgálta 1547. január 16-án cárrá koronázása. Arra a kérdésre, hogy kinek az ötlete volt a koronázás, nem tudunk pontos választ adni, több verzió él az orosz köztudatban. A hivatalos iratokban maga a cár volt a kezdeményező, máshol a Glinszkijek, de nagyon valószínű, hogy Makarij metropolita volt a kezdeményezője és fő szervezője az eseményeknek. A koronázás egyik elvi legitimációját a házasság jelentette, így már érthetővé válik, hogy a koronázással párhuzamosan, miért merült fel a házasság terve is, hiszen Oroszországban azt tekintették uralkodásra alkalmasnak, aki megházasodott,²⁴ mivel aki érett a házasságra, az érett az uralkodásra is. A későbbi korok folyamán hasonló motivációk miatt nőül majd meg az orosz történelem másik kimagasló alakja Nagy Péter is.

Iván az évkönyvírók tanulsága szerint a következőket mondta házassági terveiről Makarij metropolitának: *”Első gondolatom az volt, hogy más királyságokban keresek menyasszonyt, azonban alaposabban meggondolva, elvettettem ezt a gondolatot. Én, aki gyermekkoromban elvesztettem a szüleimet és árvaságban nevelkedtem, esetleg nem illek össze egy idegen földről való nővel; lehet-e akkor boldogság a házaselet? Oroszországban szeretnék menyasszonyt találni...”*²⁵ Ezen kijelentést a tapasztalat szülte, mivel tudjuk, hogy történtek kísérletek arra, hogy idegen

²² Sergei Bogatyrev: Reinventing the Russian Monarchy in the 1550s: Ivan the Terrible, the Dynasty, and the Church. In: The Slavonic and East European Review, Vol. 85, No. 2 (2007. április). 273. (Továbbiakban: Bogatyrev 2007.)

²³ Szvák 1985, 88.

²⁴ Szvák 1985, 86-88.

²⁵ Heller 2003, 151.

földről szerezzenek neki menyasszonyt. Ilyen volt 1543-ban a Lengyelországba küldött követség is,²⁶ de a hasonló kísérleteket sem koronázta siker. Ez az oka annak, hogy az orosz feleség mellett döntött, amely elhatározása örömmel töltötte el az ősi múlt moszkvai híveit.

Hogyan választotta ki leendő feleségét a cár? Az uralkodónak jogában állt összehívni Oroszország összes hajadonját és közülük kiválasztani a feleségét. A toborzások a bojárok lányait érintették, csak a megfelelő családok lányait vizsgálták meg a provinciai városokban a megbízottak.²⁷ Huszonkilenc városban jártak, 1546. december 12-18-a között.²⁸ Ez a dátum felveti azt a kérdést, hogy valójában, amikor december 13-án a cár felvetette Makarij metropolitának a házassági szándékát, akkor a toborzások már folytak. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Iván még ekkor, 1546-ban sem akart megházasodni, hanem valószínűleg a metropolita kezdeményezésére járult hozzá ahhoz, hogy megházasítsák.

A toborzások során voltak Jaroszlavban, Novgorodban, Rosztovban és Kosztromában, hogy megsejmeljék a fiatal lányokat. Ezalatt a cár leveleket intézett a helyi előkelőségekhez, hogy felvezessék a vizsgálatot.²⁹ Az egyik ilyen levél, amely Novgorodnak szólt a következőket tartalmazta:

*„Amikor megkapják ezt azt okiratot, akiknek hajadon lányai vannak, menjenek késedelem nélkül a mi hivatalnokainkhoz Novgorodba, egy szemlére és ne rejtsek el a hajadon lányokat otthon. Azokat, akik közületek elrejtik hajadon lányait, és nem hozzák őket hivatalnokaink elé, hozzák szégyenbe és büntessék meg. Küldjétek az okiratot egyiktől a másikig, minden késedelem nélkül.”*³⁰

A zsűri megbízott bojárokból, orvosokból és bábaasszonyokból állt. Több tucat származását, egészségi állapotát és küllemét tekintve megfelelő lányt válogattak ki, de közülük a végső választás joga a cárt illette meg,³¹ amely körülményt azért fontos hangsúlyozni, mivel a választás saját

²⁶ Heller 2003, 151.

²⁷ Szvák 1985, 93.

²⁸ Isabel de Madariaga: Ivan the terrible : *First Tsar of Russia*. London, Yale University Press, 2006. 53.

²⁹ Madariaga 2006, 53.

³⁰ Madariaga 2006, 53.

³¹ Szvák 1985, 93.

szimpátiáját tükrözte, és nem a bojárokét. A mustra legfőbb mércéje az volt, hogy a legszebb és legerényesebb lányokat válogassák ki az ország lakosságából.³²

Az első válogatások a tartományi székhelyeken zajlottak, a bizalmi emberek által a legkívánatosabbnak ítélt lányokat indították csak útnak Moszkvába. Többszörös szűrésen mentek keresztül, a cár is többször meglátogatta őket. Mint a későbbiekből tudjuk, a cár Anasztáziát választotta közülük.³³ A választás előtt nagy volt az izgatottság az orosz társadalomban, még azok között is, akiknek nem volt eladó sorban levő lánya, mert bíztak a rokonság szerencsés házasságkötésében.³⁴

Anasztáziát nagybátyja, Grigorij Zaharjin vitte el a Kremlbe. A lány egyik előnye Stephen Graham szerint, hogy magas és feltűnő jelenség volt. Másrészt politikailag is előnyös választásnak bizonyult, mivel a családja semmiképpen nem ismerte el Iván felsőbbségét. Később egy szent ember, bizonyos koztromai Gennadius azt mondta, hogy ő már korábban, amikor Anasztázia szülei vendégül látták megjósolta, hogy ő lesz majd a cár hitvese.³⁵

IV. Iván koronázása az Uszpenszkij – székesegyházban történt, ahol ünnepi ceremóniát tartottak 1547. január 16-án,³⁶ ezután fogadta a cár a főpapság, a bojárok és a nemesség jó kívánatait. A tulajdonképpeni koronázási szertartás bizonyos részleteit nem ismerjük, de az biztos, hogy a Monomah-sapka³⁷ játszotta a főszerepet.³⁸ A ceremónia lefolyása bizánci mintát követett, bár Bizáncban a császárt a pátriárka koronázta meg, viszont Oroszországnak ekkor még nem volt autokefál egyháza. Az egyház a mindenkori konstantinápolyi pátriárka alá volt rendelve, aki IV. Iván cárra koronázásához csak feltételes jóváhagyást biztosított. A szertartás során Makarij felruházta Ivánt a királyi jelvényekkel: egy szertartási gyűrűvel (barmy), egy ékkővel díszített

³² Lázár 1890, 218.

³³ Troyat, Henry: Rettegett Iván. Budapest, Palatinus, 1998. 33.

³⁴ Graham, Stephen: Ivan the terrible : Life of Ivan IV of Russia called the terrible. London, Benn, 1932. 43.
(Továbbiakban: Graham 1932.)

³⁵ Graham 1932, 45-48.

³⁶ Szkrinnyikov, Ruszlan: Az orosz birodalom születése. Budapest, Maecenas, 1997. 123. (Továbbiakban: Szkrinnyikov 1997.)

³⁷ Monomah-sapka: a tulajdonképpeni orosz cári korona, amelyet minden orosz cár csak koronázásakor viselhetett. A hagyomány szerint a Monomah-sapkát Vlagyimir Monomah orosz fejedelem kapta Konsztantinosz Monomakhosz bizánci császártól, miután Vlagyimir egy sikeres hadjáratot vezetett Bizánc ellen. In: Szvák 1985, 85.

³⁸ Lázár 1890, 217.

keresztel, és a Monomah-sapkával. Ezután a főesperes elmondta a mnogoletie-t, az imát, mely hosszú életet biztosít a cárnak. Végül Iván elhagyta a székesegyházat.³⁹

Ezt az eseményt hamarosan követte házassága is,⁴⁰ amelyet február 3-án kötöttek meg Anasztázia Zaharjinával. A források szerint a metropolita a következő szavakkal áldotta meg az ifjú párt: „*E pillanattól kezdve az egyház szentsége által örökre egymáshoz vagytok fűzve; hogy meghajoljatok a Mindenható előtt és erényetekkel telve haladjatok az élet ösvényein; legfőbb erényeitek legyenek pedig minden időkre: az igazság és a kegyesség. Uram, szeresd és becsüld meg nődet. Te pedig, keresztényi szeretettől áthatott czárnő, légy mindenben neki alázatos. Valamint a szentkereszt az egyház feje, úgy a férj feje a nőnek. Az isteni parancsok hű teljesítésében fogjátok a békét és a dicsőséget feltalálni.*”⁴¹ A ceremónia után az ifjú pár nyilvánosan megjelent a nép előtt, amely üdvrivalgásban tört ki. A cár a gazdagoknak osztott ajándékokat, míg Anasztázia a szegényekkel törődött.⁴² Madariaga megjegyezte, hogy az esküvő az egyik olyan alkalom volt, amikor a házas asszony aktív részt vállalhatott az udvar életéből,⁴³ legalábbis ebben a korban, hiszen a palotaforradalmak korában, 1725 és 1762 között, már egészen más kép tárult elénk.

Az ünneplés a hálósobában folytatódott, ahol különböző ősi termékenységi és a hosszú életet jelképező szimbólumok sorakoztak. Ezen az éjszakán kevés ember akadt a Kremlben, akinek ne lett volna semmilyen feladata. Nyikita Romanov az ágy mellett aludt, miközben a lovászmester, Mihail Glinszkij, Oroszország második leghatalmasabb embere kivont karddal lovagolt a hálósoba ablaka alatt.⁴⁴

Rambaud Alfred szerint azzal, hogy feleségül vette Anasztáziát a cár, visszatért az erény útjára.⁴⁵ Lázár Gyula szerint, bár Anasztázia szegényes körülmények között nevelkedett, mégsem vesztette el a fejét a cári pompába bekerülve, mert igazi vallásosság sugalmazta minden nyilvános tettét és

³⁹ Perrie, Maureen – Pavlov, Andrej: Ivan the Terrible. London, Pearson Longman, 2003. 36. (Továbbiakban: Perrie 2003.)

⁴⁰ Lásd 1. ábra.

⁴¹ Lázár 1890, 218.

⁴² Uo. 218.

⁴³ Madariaga 2006, 54.

⁴⁴ Payne 1975, 69-70.

⁴⁵ Rambaud, Alfred: Oroszország története eredetétől kezdve 1884-ig I. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890. 244.

fellépését. Ezt bizonyította szerinte az is, hogy az ünnepségek után Iván és felesége gyalog zarándokolt a Troice-Szergijev monostorba⁴⁶, itt töltve a nagyböjt első hetét, ahol mindennap Szent Szergej sírjánál imádkoztak.⁴⁷

Mi volt a házasság következménye? Sergei Bogatyrev szerint az esküvőt az udvari politika tetőpontjának tekinthetjük. Ez megszilárdította IV. Iván helyzetét, mint cár, emellett lehetőséget biztosított az utódlásra is. De azt is el kell mondanunk, hogy az esküvő a bojárok egy részéből ellenérzést váltott ki Anasztázia származása miatt. Az egyik krónikáiról feljegyezte, hogy egy hűtlen bojár azzal vádolta a cár házasságát, hogy rabszolganővel kötötte meg, azért nem érezték kötelességüknek, hogy az új cárnénak szolgáljanak, mert ő a testvérük volt, bojár származása miatt.⁴⁸

A házasság megkötését, Iván társadalmi pozíciója megszilárdult. Ezzel egy teljesen új periódus vette kezdetét a cár uralkodásában. Személyes választása, mint láthattuk, nem minden társadalmi csoportnak nyerte el tetszését, de a cár, felesége haláláig kitartott választottja mellett.

5. A cárné élete 1547-1560

A házasság megkötése és halála közötti időszak Anasztázia szempontjából nem rekonstruálható tökéletesen. Kevés információ áll rendelkezésre életéről, a források, kiváltképp a korabeli krónikák is csak esetlegesen tudósítottak róla. Még a kortárs Antonio Possevino, pápai legátus is csak kevés információt közölt Anasztáziáról. Nála olvashatjuk, hogy utazásakor az 1580-as években Anasztázia gyermekei közül már csak kettő, Iván és Fjodor van életben, de az idősebbik, Iván Possevino második utazásakor már nem volt az élők között, pedig a legátus szerint alkalmas lett volna az uralkodásra és a moszkvai nép között is nagy népszerűségnek örvendett.⁴⁹ Antonio Possevino már nem találkozhatott személyesen Anasztáziával, csak Iván későbbi feleségeivel, így érthető, hogy munkájában miért nem találkozunk több adattal a cárnéről.

Az egyik ilyen említéssel 1552-ben találkozunk, amikor a cár feleségével együtt ellátogatott Szent Vaszilij halálos ágához. Amikor pedig Vaszilij meghalt, elkísérték ravatalát egy kis

⁴⁶ Troice-Szergijev monostor, vagyis a Szentháromság monostor.

⁴⁷ Lázár 1890, 218.

⁴⁸ Bogatyrev 2007, 277-278.

⁴⁹ Antonio Possevino: *Moscovia. Antverpiae, Ex Officina Christophori Plantini*, 1587. 28.

temetőkertbe a Szentháromság templomhoz, amely fölé Iván a kazanyi hadjáratból visszatérve egy székesegyházat kezdett építtetni. Ennek felszentelésén 1559. október 1-jén Anasztázia is részt vett.⁵⁰

Szintén találunk még az 1552. évhez kapcsolódó feljegyzést Anasztázia kapcsán, amikor a cár a kazanyi hadjáratba készülődött. Ekkor a források tanúsága szerint IV. Iván arra kérte öccsét, Jurijt és Makarij metropolitát, hogy távolléte alatt biztosítsák az állapotos cárné kényelmét. A hadjárat tiszteletére rendezett ceremónián a székesegyházban férj és feleség között nem volt hivatalos búcsú, de fennmaradt, hogy Anasztázia térdre esett és hangosan imádkozott férje egészségéért, dicsőségéért és győzelméért.⁵¹ Adrian Angelov feljegyezte Iván beszédét, amit a hadjáratra készülve mondott el a Kremlben. Ezt leginkább feleségéhez címezte, aki már valószínűleg tudott a készülő hadjáratról, de Iván szükségét érezhette, hogy hivatalból tájékoztassa bizalmasait. A beszédben a mártíromság vállalásának gyönyörűségét taglalta, emellett kijelentette, hogy *„ezért feleségem, megparancsolom neked, ne gyászolj, míg távol vagyok. Megparancsolom neked, hogy hajtsd végre a kegyes feladatokat, járj gyakran Isten szent templomába, és mondj el sok imát értem és magadért is. Adj bőséges alamizsnát a rászorulóknak. Megparancsolom neked, hogy gyakorolj kegyelmet azokon a szerencsétlen nyomorultakon, akik a cár elégedetlensége alatt élnek, és neked adom a hatalmat, amivel kiengedheted a foglyokat saját örömödre. Így megkaphatjuk a legnagyobb hatalmat Istentől: én bátorságomért, te jó cselekedeteidért.”*⁵² Elmondható, hogy Iván feleségétől meghittén búcsúzott, lehetőséget adott számára a börtönök kinyitására is, ez az idézet jól szemlélteti mekkora bizalommal volt felesége irányába.⁵³ A cár 1552. június 16-án indult el Kazanyba, ezután visszatéréséig az országot régensként Anasztázia irányította, aki megparancsolta, hogy sok rabot engedjenek szabadon, emellett több más kegyes cselekedetet is végrehajtott abban a reményben, hogy ezzel segíti Iván győzelmét, és épségben való visszatérését.⁵⁴ A cárné mellett ott találjuk ekkor az államirányításban Jurijt és Makarij metropolitát is.⁵⁵

⁵⁰ Payne 1975, 177-178.

⁵¹ Graham 1932, 80.

⁵² Payne 1975, 102-103.

⁵³ Payne 1975, 103.

⁵⁴ Waliszewski, Kazimierz.: Ivan the Terrible. London, William Heinemann, 1904. 159.

In: <http://www.archive.org/details/ivanterrible00waliaa> (2012.12.20.) (Továbbiakban: Waliszewski 1904.)

⁵⁵ Payne 1975, 103.

A cár 1553-as betegsége kapcsán – amelyről később még szó lesz – Graham megjegyezte, hogy felépülve betegségéből, Iván elvesztette bizalmát Szilveszter és Adasev irányában, akiknek tetteire a cárné emlékeztette. A volt bizalmasok nem véletlenül félték Anasztáziától, hiszen ő nem sokáig tűrte meg ezután jelenlétüket az udvarban. Ezek az események a továbbiakban élénken éltek a cár emlékezetében. Attól félt, ha meghal, a bojárok elpártolnak a trónörököstől és Anasztáziától, és valamelyik távoli monostorban börtönbe zárják majd. Az egyetlen lehetséges módnak azt tartotta, hogy felesége és utódja jövőjét biztosítsa, ha saját életét megőrzi, és ezzel, mintegy pajzsként védi a cárevicset és Anasztáziát.⁵⁶

1553-ban betegségéből felépülve tanácsadói javasolták IV. Ivánnak, hogy menjen hosszabb zarándokútra. Ebben az időben ismét felerősödtek a harcok Kazany körül, Arsk erődje nem tudta tovább tartani magát, így Kazany veszélybe került. Az uralkodó úgy döntött, hogy odautazik, erről tanácsadói sem tudták lebeszélni. A cár csak azokat vitte magával, akiket kedvelt, és akikben a legjobban bízott. Anasztázia, Jurij, Danyiil és Vaszilij Zaharjin, illetve Andrej Kurbszkij alkották társaságát. Az utazás első állomása nem meglepő módon a Troice-Szergijev monostor volt, ahol ismét meglátogatták Szent Szergej ereklyéit. Az utat, hol lóháton, hol hajóval, hol pedig gyalog tették meg. Az éjszakákat az útba eső monostorokban töltötték. Az utazás alatt voltak a Pesnovskij monostorban, Dmitrov városa mellett, a Kirillov monostorban, és a Ferapontov monostorban. Itt érte őket az ifjú cárevics halálának híre, ezért a társaság sietve visszaindult Moszkvába.⁵⁷

Iván cárevics születése után 1554-ben egy új végrendeletet is megfogalmazott a cár, amely szerint, ha ő meghalna fia mellett a régens Vlagyimir Sztarickij nagyherceg lenne, aki az 1553-as események kapcsán vezető szerepet vállalt az ellenszegülő bojárok között. Rettegett Iván ezzel próbálta megakadályozni, hogy Vlagyimir ismét szemet vessen a cári trónra. A végrendelet természetesen bizonyos kikötéseket is megfogalmazott, ezek a következők voltak: Vlagyimir Sztarickij anyja nem szólhat bele az államügyekbe, moszkvai palotájában nem tarthat száznál több fegyverest, illetve minden helyzetben tanácskoznia kell a metropolitával, a bojár dumával és Anasztáziával.⁵⁸ A cár ezzel a lépéssel biztosítani próbálta fiának örökösödését, még akkor is, ha ő meghalna, illetve Anasztáziának is próbált beleszólást hagyni az államügyek irányításába, mely körülmény szintén jelzi a cárné fontosságát Iván szemében.

⁵⁶ Graham 1932, 109-144.

⁵⁷ Payne 1975, 148-152.

⁵⁸ Payne 1975, 154.

A cári pár 1559 novemberében ellátogatott a mozsajszki monostorba imádkozni, de a visszaúton Anasztázia megbetegedett. Szilveszter és Adasev nem tudott segíteni, nem volt gyógyszerük, és nem volt megfelelő szán egy beteg nő Moszkvába szállítására. A betegséget nem tudta senki sem meghatározni, a cárné sürgős orvosi segítségre szorult volna, amelyet a monostor nem tudott biztosítani.⁵⁹ Az udvar tagjai hallottak egy dorpati özvegyről, Katrina Schillingről, aki nevezetes volt a gyógyítóképességéről, ezért Iván elküldetett érte. Megígérték neki a dorpati püspökség jövedelmének felét egészen élete végéig, ha meg tudja menteni a cárné életét. A kezelés eredménytelennek bizonyult, mivel Anasztázia még betegebb lett. 1560 tavaszára valamennyit sikerült javítani egészségén, de nyáron állapota ismét romlott. Ez a betegség vezetett halálához.⁶⁰

6. Kapcsolatok

Graham véleménye szerint a cár lelki támaszai Makarij, Szilveszter és természetesen Anasztázia voltak, akinek az uralkodóra gyakorolt hatását nem lehet figyelmen kívül hagyni, bár befolyása inkább feltételezés, mint történelmi tény. Tudjuk, hogy a cárné a lakosztályában nem fogadott államférfiakat, hogy tárgyaljon velük, vagy tanácsokat osztogasson, a cárral is ritkán vacsorázott együtt az udvar jelenlétében. Életét leginkább a magánélet címszóval lehetett jellemezni, csak Ivánnal, annak öccsével Jurijjal, és gyóntatójával állt közvetlen kapcsolatban.⁶¹

6.1. A gyermekek kérdése

IV. Iván és felesége kapcsolatát számottevően befolyásolta a gyermekek kérdése, amely nagy jelentőséggel bírt a korban. Nem volt mindegy, hogy házasságukból születik-e törvényes utód, vagy sem. Korábban említettem mekkora hangsúlyt fektettek a kortársak a fertilitásra. A cárné áldott méhéről kialakított mítosz Anasztázia esetében figyelhető meg a legjobban, mivel a házasság megkötése utáni két évben nem tudott gyermeket szülni a cárnak. Valószínűleg ezért indult gyalogos zarándoklatra 1547 őszén Szent Szergej kegyhelyéhez, hogy annak segítségét kérje. Ezt a cselekedetet megismételte 1548. szeptember 14-én is, ekkor szintén gyalog ment a Szent sírjához és egyedül. A krónikák ugyan nem ismerték Anasztázia indítékait, de Thyrét feltételezte, hogy az a tény, hogy egyedül mindenféle szállítóeszköz nélkül zarándokolt, azt sugallta, hogy tetteivel valamiért folyamodott Szent Szergejhez, amely bizonyos alázatot követelt meg még a cárnétól is.

⁵⁹ Graham 1932, 146-147.

⁶⁰ Payne 1975, 172.

⁶¹ Graham 1932, 59.

1549. augusztus 10-én siker koronázta a cári pár erőfeszítéseit, ezen a napon született meg első gyermekük, Anna.⁶² A gyermek születésének tiszteletére Iván hamarosan templomot alapított Joachim és Anna nevében a Novogyevicsij monostorban.⁶³ Anna születésével még nem oldódott meg a trónöröklés problémája, mivel még nem született meg a kívánt fiú utód.

Első fiúgyermekük születésének híre Ivánt akkor érte, amikor hazafelé tartott Kazany meghódításából. A történet szerint annyira boldog volt, hogy lováról leugorva megölelte a hírnököt, Vladimir Trakhaniatovot. Grigorij Romanovot pedig előreküldte Moszkvába, hogy gyengéd üdvözléseket továbbítson Anasztáziának. IV. Iván ünnepélyes istentiszteleteket tartatott Vlagyimirban és Szuzdalban gyermeke születésének öröme, és bár sietett Moszkvába, útközben betért a Troice-Szergijev monostorba, hogy imádkozzon Szent Szergej sírjánál.⁶⁴ Ezután Moszkvában egymást érték az ünnepségek, amelyekben minden orosz alattvaló részt vett. *„Soha ennyi pompát és vígságot nem lehet látni: a moszkvai csári palota fényben ragyogott, mint a boldog emberek, kik benne laktak.”*⁶⁵ Feltételezhetjük, hogy IV. Iván a többi gyermek születését is hasonló örömmel fogadta. Az újszülött cárevicset születése után nem sokkal elvitték a Troice-Szergijev monostorba, ahol Szent Szergej relikviáinak jelenlétében megkeresztelték.⁶⁶

Dmitrij születése után két évvel, 1554. március 28-án megszületett a második cárevics, Iván Ivanovics is. Anasztázia ezen terhességét Szent Nyikitának tulajdonították, ezért a cár és felesége elősegítették a Szent kultuszának ápolását. Emellett 1557 őszén vállalták fiúkkal együtt, hogy elzarándokolnak Szent Nyikita sírhelyéhez is.⁶⁷ Az új trónörökös születése felderítette egész Oroszországot, szerzetesek és remeték érkeztek a fővárosba megáldani a cárevicset, és ezen alkalomból a börtönöket is megnyitották.⁶⁸

⁶² Gyermekük kapcsán lásd 2. melléklet.

⁶³ Thyret 1994, 490-491.

⁶⁴ Payne 1975, 137.

⁶⁵ Lázár 1890, 225.

⁶⁶ Graham 1932, 99.

⁶⁷ Thyret 1994, 492.

⁶⁸ Payne 1975, 153.

Házasságukból még két lánygyermek Mária és Jevdokija, illetve egy fiú, a későbbi cár Fjodor született. Ezek alapján kijelenthetjük, hogy házasságuk bőséges gyermekáldással járt, még akkor is, ha tudjuk, hogy közülük csak ketten – Iván és Fjodor – éltek meg a felnőttkort.

6.2. Iván kötődése Anasztáziához

Nem meglepő, hogy a cári pár tizenhárom évig, Anasztázia haláláig boldog házasságban élt. A források is a kiegyensúlyozott házasság mellett tanúskodtak. Némely korszakban a történetírói hagyomány idealizálta a házasságról kialakított képet, Ivánt néha hősszerelmesként ábrázolva.⁶⁹ A források kedvező ábrázolást adnak Anasztáziáról elismerve, hogy szelíd, kiegyensúlyozott személyiségének nagy szerepe volt Iván pozitív ösztönzésében.⁷⁰

A neves orosz történész, Karamzin véleménye⁷¹ szerint azonban, miután megkötötték a házasságot Anasztáziával, „*se istenessége, se jósaágos felesége iránt érzett őszinte szerelme sem tudták mérsékelni [a cár] lobbanékony természetét...*”⁷² Láthatjuk, hogy véleménye szerint a cár tiszta szívvel szerette feleségét, de azt is elismerte, hogy felesége hatására sem beszélhetünk arról, hogy teljesen megváltozott volna az uralkodó természete.

Lázár Gyula munkájában viszont leszögezte, hogy az évkönyvek alapján feltételezhető, hogy Iván gondolkodásmódja megváltozott, amely leginkább feleségének tudható be, „*...mi valószínűnek látszik, hogyha elébbi⁷³ fékezhetetlen szilajságát mostani nemes fellépésével és elhatározásaival összevetjük.*”⁷⁴ Tehát a neves kutató is elfogadta, hogy Anasztáziának nem kis része volt Iván természetének mérséklésében.

Platonov szerint Iván „*ebben az időben fiatal felesége befolyása alatt állott, aki boldoggá tette magánéletét és elvonta a durva szórakozásoktól...*”⁷⁵ Tehát Platonov is elfogadta azt a nézetet,

69 Szvák 1985, 92.

70 Niederhauser 2002, 7.

71 Karamzin gondolatát átvéve Lázár Gyula is ezt a véleményt támogatta. In: Lázár 218.

72 Szvák 2001, 13-14.

73 A koronázás előtti Ivánra érti a szerző.

74 Lázár 1890, 219.

75 Platonov, Sergej Fedorovic: Oroszország története. Budapest, Athenaenum, 1936. 145.

amely szerint Anasztázia jótékony hatással volt a cásra, amely közvetve érvényesült a cár politikájában is.

Jól szemléltetik az Andrej Kurbszkijnek szóló levelek IV. Iván kötődését feleségéhez. A levelek eredeti szövege nem maradt fenn, tartalmukat csak XVII. századi kéziratos gyűjteményekből ismeri a tudomány. Kurbszkij herceg az 1540-es, illetve 1550-es években magas katonai és közigazgatási funkciókat töltött be Oroszország államirányításában. 1560-ban ő volt a livóniai orosz sereg egyik főparancsnoka, de 1564-ben, amikor az udvari intrikák miatt veszélybe került élete, átszökött az ellenséghez. A levelekről három koncepció alakult ki a történészek között, az egyik a levelezés privát természete mellett állt ki, mivel nem maradt nyoma sem a kódexekben, sem a diplomáciai iratokban. A másik érvelés nyílt levelekként értelmezte ezeket, mivel a korabeli közvélemény befolyásolását szolgálták. Edward Keenan, amerikai szlavista szerint a levelek csak irodalmi hamisítványok, de ezt a feltevést a szovjet kutatók megcáfolták.⁷⁶ Érdekes ezen levelekből idézni, azokat a részeket, amelyekben Anasztáziáról írt a cár. Az egyik ilyen részlet szerint „*Mikor [Anasztaszija halálakor érzett] mély gyászunkban képtelennek érezve, hogy elviseljük ezt az embertelen terhet...*”⁷⁷ Láthatjuk, hogy Iván maga vallott gyászáról Kurbszkijnek, Anasztázia halálát elviselhetetlen teherként írva le, amiből az a következtetés vonható le, hogy nagyon kötődött feleségéhez, akinek halála mélyen megrendítette.

Következő levelében fennhangon vádolta tanácsadóit, akik elvették tőle feleségét. Ez így jelent meg Iván levelében: „*Miért választottatok szét minket: feleségemet és engem? Ha nem veszitek el tőlem fiatal hitvesem, nem esett volna senki Kronosz áldozatául! Szememre hányod, hogy ezután nem tűrtem el és nem tartottam be az [erkölcsi] tisztaságot? De hisz mindnyájan emberek vagyunk!*”⁷⁸ Láthatjuk, hogy a tanácsadók elveszejtésének okát abban jelölte meg a cár, hogy megölték feleségét, majd magát Kronoszhoz hasonlítva tárgyilagosan közölte, hogy ha nem teszik ezt vele senkinek sem esett volna baja. Összegezve az elmondottakat, kijelenthetjük, hogy az uralkodó maga is felesége elvesztéséhez kötötte a politikai változásokat, leveleiben is ez tükröződött

76 A középkori orosz történelem forrásai, Főszerk.: Szvák Gyula. Budapest, Pannonica, 2005. (Továbbiakban: Szvák 2005.) 193.

77 Az istenfélő nagy uralkodó, egész rusz cárja és nagyfejedelme, Ioann Vasziljevics levele nagy Oroszország egész népéhez az esküszegő Andrej Mihajlovics Kurbszkij herceg és társai ellen az árulásukról. In: Szvák 2005, 185.

78 Ilyen levelet küldött az uralkodó Vologyimerecből Andrej Kurbszkij hercegnek Alekszandr Polubenszkij herceggel. In: Szvák 2005, 189.

7. A „Romanov felemelkedés”

7.1. Felemelkedésük kezdete IV. Iván uralkodása alatt

Isabel de Madariaga szerint nem tudni mi vezette Ivánt arra, hogy Anasztáziát válassza, de szerinte személyes szempontból kiváló választás volt, amely döntés felborította a Glinszkijek és a Romanovok közötti hatalmi egyensúlyt.⁷⁹ Ebből a hatalmi vetélkedésből természetesen nem az anyja rokonai, hanem felesége családja került ki győztesen.

A legnagyobb hasznot IV. Iván koronázásából még a Glinszkijek húzták. Ekkor hatalmas földbirtokokat szereztek meg, de szerencsájük tiszavirág életű volt, és a nyári események megszüntették udvari befolyásukat. 1547 áprilisában, majd június 21-én két tűzvész tört ki Moszkvában, az eseményekre a nép lázadással válaszolt. Június 26-án betörték a Kremlbe, megölték a cár nagybátyját, Jurij Glinszkijt. A cár udvarával Vorobjevóba menekült, ahova a tömeg követte őket és követelte, hogy adják ki a Glinszkijeket, akiket boszorkánysággal vádoltak. *„A Glinszkijek, – olvashatjuk Lázár Gyula munkájában – Anna hercegnő anyja, kitepte a halottak szívéből, beledobta a Moszkvába, melynek vizével azután megfecskenkézte a várost, mely a bűvöletre lángokba borult.”*⁸⁰ A krónikák tanúsága szerint a feldühödött tömeg ezekkel a vádakkal illette a családot. Bár nem adták ki a Glinszkijeket, a felkelést mégis sikerült leverni, mivel azonban a tűzvész során felmerült a Glinszkijek neve is, mint felbujtóké, ezért kegyvesztettek lettek, helyükre a Romanovok kerültek.⁸¹ Graham amellettt érvelt, hogy mindezek ellenére nem valószínű, hogy Iván és Anasztázia elhitték volna a varázslás történetét.⁸² A váltást jelezte az a tény is, hogy a koronázás után régi tanácsadóit elbocsátotta, és helyükre új emberek kerültek, a Kiválasztottak Tanácsában helyet kapott Anasztázia nagybátyja is.⁸³ Perrie szerint Iván legközelebbi köréhez az 1540-es évek vége és az 1550-es évek közepe közötti periódusban Szilveszter és Adasev voltak, de másik befolyásoló tényezőként jelent volt a Zaharjin-Jurjev család is, akik ekkora már magas udvari tisztségeket viseltek.⁸⁴

⁷⁹ Madariaga 2006, 54.

⁸⁰ Lázár 1890, 215.

⁸¹ Heller 2003, 152.

⁸² Graham 1932, 55.

⁸³ Lázár 1890, 220.

⁸⁴ Perrie 2003, 29.

A fénykor nem tartott sokáig, hamarosan elharapóztak a Romanovok és Iván bizalmasai, Alekszej Adasev és Szilveszter között a viták és megkezdődtek a kort annyira jellemző hatalmi harcok.⁸⁵ Szolovjov így jellemezte a helyzetet: „Ezenkívül Szilveszter oly hercegekhez közeledett, kik Jánosnak⁸⁶ előbb kiskorusága idején viseletök által kellemetlenek voltak és ezeknek minden összeütközésekkor a királyné, pártjukat fogta; végül Szilveszter és Adasev hódolóikkal a királyné fivéreivel, a Romanovokkal is vetélkedtek és gyűlöletüket magára a királynéra is átvitték, a mi értetődik, minden esetre sértette Jánost, családi békéjét rontván.”⁸⁷

A Romanovok hatalomba való felemelkedése Anasztáziának köszönhető, és nem fordítva. Nem a rokonok befolyása tette cárnévét Anasztáziát, hanem általa vált a Romanov család Oroszország jelentős hatalmi tényezőjévé. A Glinszkijek eltávolítása után ők kerültek a hatalom legjelentősebb helyeire. 1549-től a cárné rokonai, Danyilo Romanovics Zaharjin-Jurjev és Vaszilij Mihajlovics Zaharjin-Jurjev bojári címet birtokoltak, az ő kezükben futottak össze az államigazgatás legfontosabb szálai.⁸⁸ A család felemelkedését jelezte az is, hogy Nyikita Romanovics Zaharjin-Jurjev, Anasztázia bátyja az első bojárok között szerepelt a zemscsinában.⁸⁹ Antonio Possevino is feljegyezte Nyikita Romanovicsot, mint a fejedelem tanácsadójának állandó tagját, akinek nővére a cár első felesége volt.⁹⁰ Nyikita birtokolta a legnagyobb hatalmat az adott korban, de ennek elérésében igen nagy segítség volt számára, hogy Anasztázia IV. Iván felesége volt. Nyikita sokáig a cár legközelebbi tanácsadói között szerepelt, 1565-ben bojári rangot kapott, majd Tver kormányzója lett.⁹¹

Mindezek tükrében elmondható, hogy IV. Iván idejében a Romanovok már viszonylag jelentős helyet foglaltak el az állam életében; de még nem a legjelentősebbet,⁹² viszont ettől az időtől fogva,

⁸⁵ Fjodorovszkij, Vlagyimir: Cárnők és cárnék – Oroszország nagyasszonyai. Szombathely, Elektra Kiadóház, 2001. 21.

⁸⁶ János: IV. Iván.

⁸⁷ Solov'ev, Sergius: Oroszország története. Ungvár, Lévai Mór, 1895. 147.

⁸⁸ Szkrinnikov 1997, 128.

⁸⁹ Vipper, Robert Ur'evic. Rettegett Iván. Moszkva, Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, 1947. 157.

⁹⁰ Possevino 1587, 26.

⁹¹ The Moscovia of Antonio Possevino, S. J. Translated with a critical introduction and notes by Graham, Hugh F. Pittsburgh, University of Pittsburgh, 1977. 144.

⁹² Niederhauser 2002, 6.

már ott vannak az államirányításban, így nem meglepő, hogy a Szmuta után, 1613-ban egy Romanov fejére helyezték a Monomah-sapkát.

Az 1553-ban történtek is – melyekre korábban már utaltam – a Romanov család hatalmi térnyerését jelezték. Ez év márciusában a cár megbetegedett, az ekkor készült végrendelete szerint halála esetén Dmitrij cárevicsnek kellett volna örökölnie a trónt. A cár betegsége alatt a kormányzás a Romanovokra hárult, amely természetesen ellenszenvvel töltötte el a bojárokat. A végrendeletben megfogalmazott terv a következő volt; fel kell esketni a bojárokat Dmitrijre, aki mellé kiskorúsága miatt egy régenstanácsot állítanak, melynek tagjait gyakorlatilag a cár nevében intézkedő Romanovok nevezték volna ki.⁹³ Állítólag Iván betegágyáig elhallatszott a bojárok azon panasza, amely szerint *„kiskorunak szolgálni nem akarunk: akkor rajtunk a Romanovok fognak uralkodni.”*⁹⁴ Láthatjuk, hogy a problémát nem a kiskorú gyermek okozta, hanem a mögötte álló Romanov család. Egy szemtanú feljegyezte, hogy IV. Iván, amint egy kicsit jobban lett a következőket mondta a Romanovoknak: *„És ti Zaharjinok miért rettegtek? Gondoljátok talán, hogy a bojárok titeket kímélni fognak? Ti lesztek a legvilkoltak között az elsők. Haljátok tehát meg inkább fiamért és anyjáért, ne engedjétek át nőmet a bojárok dühének.”*⁹⁵ Tehát teljes bizalmát felesége rokonságába helyezte. A terv nem valósult meg, mert a cár felépült, viszont Dmitrij meghalt. De ezek az események jól szemléltették azt, hogy mekkora hatalomra tett szert a család a XVI. századra, hiszen ekkor már a cár nevében, annak betegsége alatt, önállóan gyakorolták a hatalmat.

Az 1553-as események után a Zaharjin-Jurjev család hatalma lecsökkent, 1554-ben a család legbefolyásosabb tagjai, Danyilo Romanovics, és Vaszilij Mihajlovics elvesztették fontos udvari tisztségeiket, valószínűleg Adasev és Szilveszter közreműködésének hatására.⁹⁶ Ruszlan Szkrinnyikov szerint az 1550-es évek első felének reformprogramja a Zaharjinok közreműködésével valósult meg, helyzetük az évtized közepére viszont megingott, de hatalmukat nem veszítették teljesen el. Ezt bizonyította IV. Iván 1561-es új végrendelete is, amelyet újabb házassága miatt készíttetett, ebben megjelölte annak kezeseit is, ezeknek a cár halála után a kiskorú

⁹³ Szkrinnyikov 1997, 143-146.

⁹⁴ Solov'ev 1895, 148.

⁹⁵ Rambaud 1890, 253.

⁹⁶ Perrie 2003, 83.

cárevics helyett kellett volna az országot irányítani. Nem meglepő módon a régenstanács vezető soraiban ott találjuk ismét a Zaharjinokat.⁹⁷

1563-ban Vlagyimir Sztarickij is áldozatul esett a cárnak, megfosztották részfejedelemségétől, anyját Jefroszinyját, akit IV. Iván az 1553-as összeesküvés lelkének tartott, kolostorba száműzték. Később Vlagyimir ugyan visszakapta részfejedelemségét, de kíséretét fel kellett oszlatnia, és a cárhoz hű bojárokat állítottak szolgálatába. A Zaharjinok, akik ekkor a cári magánbirtokok kezelésével megbízott kormányshéket irányították több olyan falut megszereztek, amelyek korábban a Sztarickij család tulajdonát képezték. Ehhez a helyzethez képest 1571-ben már azzal szembesülünk, hogy a cár és a Zaharjinok között megszakadt a jó viszony. Iván Viszkovatij, pecsétőr IV. Ivánhoz fordult azzal a kéréssel, hogy szüntesse be az üldöztetéseket, erre válaszul az uralkodó kivégeztette, Nyikita Funyikov kincstárnokkal együtt. Mindkét személyt a Zaharjin család segítette karrierjében, ezért nem meglepő, hogy kivégzésükkel még nem ért véget a moszkvai ügy. Az ellenszegülő bojárság vezetői között ott voltak a Zaharjinok, akik a kezükben tartották a zemscsina irányítását és rokoni kapcsolataik miatt Iván cárevics udvarának meghatározó körét alkották. Nem zárható ki az a feltevés, hogy a rokoni köteléket kihasználva próbáltak befolyást gyakorolni a trónörököstre a terror megszüntetéséért. Iván Ivanovics ekkor nagybátyjának, Nyikita Romanovnak köszönhette életét, mivel a cár tanácsadója, Maljuta Szkuratov az javasolta az ellentétek megszüntetésének módjaként, hogy IV. Iván végeztesse ki fiát, amit a cár parancsba is adott, és csak Nyikita közbelépésének hatására menekült meg a trónörökös. Iván Ivanovics ugyan megmenekült, de az uralkodó bosszút állt fia hívein. Jakovlev-Zaharjin bojárt meggyilkolták fiával Nyikitával együtt, emellett az ügy kompromittálta Vaszilij Mihajlovics Jurjev-Zaharjint is, aki ekkor már nem élt, de a cár megbüntette helyette családját, megölette lányát, és unokáját, ezután megtiltotta, hogy eltemessék őket.⁹⁸ A Zaharjinok hatalmi térnyerése ezzel az epizóddal zárult le IV. Iván uralkodása alatt, megállapíthatjuk, hogy még a cár rokonai sem kerülhették el azt, hogy áldozatául essenek dühének.

Viszont a család hatalmi előretörése Fjodor uralkodása alatt folytatódhatott, ezt jelezte az a tény, hogy a cár uralkodásának elején néhány hónapig kormányzó volt Fjodor mellett Nyikita

⁹⁷ Szkrinnyikov 1997, 148-154.

⁹⁸ Szkrinnyikov 1997, 161-217.

Romanovics Zaharjin-Jurjev, a cár anyai nagybátyja. Nyikita ezt követően hamarosan meghalt, 1585-ben.⁹⁹

7.2. Borisz Godunov és a Romanov család

Fjodor 1598-ban bekövetkezett halálakor nem hagyott maga után végrendeletet, s mint az ilyenkor lenni szokott különböző vélekedések kaptak lábra végakaratóval kapcsolatban. Az egyik verzió szerint Fjodor, az egyik Romanovra hagyta a trónt. A másik változatban, amely a Godunovoktól származott, Fjodor cár természetesen feleségét, Borisz Godunov húgát nevezte meg utódjaként, és annak bátyjára bízta az ország tényleges irányítását. Ez a hatalmi leosztás nem nyerte el mindenki tetszését, és voltak olyan csoportok is, akik felléptek ellene. A kortársak Fjodor unokatestvéreit, Fjodor és Alekszandr Nyikitics Romanovot jegyezték fel, mint a legjelentősebb trónkövetelőket. Nyílt támadással próbálták eltávolítani a kormányzót, Borisz Godunovot, rágalmazták, hogy fellázítsák ellene a fővárosi lakosságot. Valószínűleg a Romanov családtól indult el az a szóbeszéd, amely szerint Borisz Godunov megmérgezte Fjodor cárt. Mindezek ellenére a pátriárkai palotában tartott ülésen Boriszt választották cárrá, amit a bojárok egy csoportja nem ismert el. Az ellenálló bojárok Bogdan Belszkij és a Romanov rokonság vezetésével egy bizonyos Szimeont akartak Godunov helyett a trónra ültetni. A leendő uralkodó éles eszét tükrözte a helyzet megoldása, nem mert szembehelyezkedni a bojár dumával, viszont elterjesztette azt az álhírt, hogy tatárok támadták meg az ország területét, így magára öltve a honmentő szerepét elrendelte az általános mozgósítást. Az ellenálló bojárok ezzel súlyos dilemma elé kerültek, mert ha elfogadták volna a vezérkari posztokat Godunov főparancsnoksága alatt, azzal gyakorlatilag elismerik hatalma legitimitását. Másik lehetőségként az kínálkozott számukra, hogy nem vesznek részt a határvédelemben, ezzel magukra vonva a hazaárulás vádját. A duma az első lehetőséget választotta, így elhárult minden akadálya a cári fogadalomtételnek. A beiktatás után az új cár megpróbálta kiengesztelni a bojárokat, és magas udvari méltóságokat juttatott nekik, így a Romanovoknak és a Belszkijeknek is.¹⁰⁰

Godunov uralkodását nem sikerült stabilizálni, a bojár intrikák folytatódtak. Ennek következtében a Romanov és a Cserkasszkij család ellen hűtlenségi pert indítottak. A vizsgálat egy Bartyenyev nevű nemes feljelentése alapján indult meg, aki a Romanov udvarházban szolgált, mint pénztárnok. Olyan vádakkal illette a családot, hogy házi kincstárukban bűverővel rendelkező

⁹⁹ Platonov 1936, 158-159.

¹⁰⁰ Szkrinnyikov 1997, 259-265.

gyökereket tartottak, amelyekkel a cári családot akarták megrontani. A Romanovok száműzetéséről kiállított dokumentumok megerősítették, hogy kuruzslási per áldozatai lettek. 1600. október 26-án a cári sztrelecek fegyveresen támadták meg a Romanov udvarházat. Letartóztatták a Fjodor és Alekszandr Nyikiticset, illetve testvéreiket. A házkutatás során megtalálták az említett gyökereket, a bíróság hűtlenség vádjával ítélte el a letartóztatottakat. Az ítélet nem az ilyen esetekben szokásos halálbüntetés volt. Fjodor Nyikitics Romanovot, Filaret néven kolostorba kényszerítették. Testvéreit Alekszandrt, Mihailt, Vaszilijt és Ivánt, illetve rokonaikat, a Cserkasszkij és Szickij hercegekkel együtt száműzték. Borisz ezzel a lépéssel kívánta eltávolítani a lehetséges trónkövetelőket, akik esetleg meggátolhatták volna dinasztia alapítási kísérletét. Alekszandr, Mihail és Vaszilij a száműzetésben életüket vesztették.¹⁰¹ Godunov uralkodása alatt a Romanov család nagy veszélyt jelentett a trónra, mivel a cári trón várományosaiként vették őket számításba, ezért kényszerült a család több tagja száműzetésbe.

II. Ál-Dmitrij feltűnése kapcsán is felmerült a Romanov család neve, hiszen Filaret – a szerzetesnek kényszerített Fjodor Nyikitics Romanov – II. Ál-Dmitrij udvarában szolgált, mint „pátriárka”. Hacsak névlegesen is, de visszanyerve valamennyit a család korábban elvesztett hatalmából.¹⁰² De a Romanovok tényleges hatalmukat csak 1613-ban tudták visszaszerezni, sőt megnövelni, amikor a bojár tanács a fiatal Mihail Romanovot választotta Oroszország cárijává, ezzel véget ért a Romanovok felemelkedésének periódusa. A család felemelkedésének lehetőségét Anasztázia cárnévá válása adta meg, és Mihail koronázásával zárult le a folyamat.

8. Anasztázia halálának következményei

Házasságkötésük óta eltelt tizenhárom év, ez mind Ivánnak, mind Anasztáziának a boldog családi élet időszaka volt, a cár homlokát reformjainak és hódításainak babérja koszorúzta. De ez a boldogság hamar szertefoszlott,¹⁰³ mert 1560. augusztus 7-én elhunyt Anasztázia. Halálának oka máig vita tárgyát képezi a történettudományban. Fjodorovszkij szerint Anasztáziát egy Adasevvel folytatott vita során gutaütés érte, ezután meghalt.¹⁰⁴ Isabel de Madariaga összetettebb képet rajzolt meg művében Anasztázia haláláról, amely eseményhez bizonyos körülmények láncolata vezetett el.

¹⁰¹ Uo. 171-172.

¹⁰² Uo. 297.

¹⁰³ Lázár 1890, 234.

¹⁰⁴ Fjodorovszkij 2001, 21.

Érvelésében a cárné nem hódolt meg végzete előtt, mint oly sok nő a korban, a vérszegénység és a kimerültség gyötörte terhességei ellenére sem. Ehhez társult még a gyermekek elvesztése felett érzett gyász – hiszen négy gyermeke meghalt –, valamint a fizikai erőfeszítés, hogy lépest tartson férje cselekedeteivel.¹⁰⁵

1560. augusztus 2-án krími tatárok törtek be Moszkvába, ahol ezután tűz ütött ki, mely a cárné lakrészére is áterjedt, így menekülnie kellett. Iván feleségét Kolomenszkojéba vitte, maga pedig visszatért Moszkvába, hogy segítse a tűz megfékezését. Az általános izgatottság és rémület hatása alól Anasztázia sem tudta kivonni magát, ezért állapota rosszabbra fordult, és meghalt. IV. Iván mély fájdalommal kísérté örök nyughelyére elhunyt feleségét, *„ki nemének minden kiváltságai mellett oly nagy mértékben rendelkezett a keresztényi erények felett: ki férje oldala mellett annak valódi nemtője volt. tiszta és fenkölt lelkének dicsfényével vevé körül a trónt. mely ő előtte és ő utána oly gyászos. oly rettenetes sötétté lőn...”*¹⁰⁶ Anasztáziát a voznjeszenszki apácakolostorban helyezték örök nyugalomra.¹⁰⁷ Nyughelyét a nép tömegesen látogatta, hiszen élete során többször adakozott a szegényeknek.¹⁰⁸ Halála után IV. Iván 1000 rubelt adományozott a Szentháromság monostornak.¹⁰⁹

Hosszú ideig néhány történész Oroszországban úgy gondolta, hogy Anasztáziát megmérgezték, és ezt a feltételezést megerősítette az exhumált csontok vizsgálata is, amelyeket különböző időkben végeztek el. Az új vizsgálatok is erre az eredményre vezettek, csontjaiban arzént és higanyt találtak, de hasonló mennyiségben találták e két anyagot Jelena Glinszkaja és I. Fjodor csontjaiban is. Madariaga szerint, még ha feltételezzük is, hogy megmérgezték Anasztáziát, a bizonyítékokból nem derült ki, kinek állt érdekében egy ártalmatlan fiatal hölgyet megölni.¹¹⁰ Szergej Eisenstein, neves orosz filmrendező *Rettegett Iván* c. filmjében is emléket állított Anasztáziának, bár nem történeti

¹⁰⁵ Madariaga 2006, 142.

¹⁰⁶ Lázár 1890, 234-235.

¹⁰⁷ Lásd 2. ábra.

¹⁰⁸ Uo. 235.

¹⁰⁹ Waliszewski 1904, 337.

¹¹⁰ Madariaga 2006, 143.

forrás, de érdekességgként megjegyezném, hogy a rendező is mérgezőként festette le a cárné halálát.¹¹¹

Maureen Perrie és Andrej Pavlov munkájukban hangsúlyozták, hogy 1534-ben Mihail Glinszkijt vádolták azzal, hogy megmérgezte Vaszilij nagyfejedelmet, és ez a vád 1560-ban, Anasztázia halálakor is felmerült személye kapcsán.¹¹² Biztosat viszont nem állíthatunk, tudva azt, hogy Iván tanácsadóit is megvádolta felesége meggyilkolásával.

Több évvel a cárné halála után érkezett Oroszországba Jerome Horsey angol utazó, aki Anasztáziáról is kérdezősködött ottléte során. Ő a következőket jegyezte fel: *„Ez a császárné bölccsé és szentté vált – erény és kormányzás –, ahogy megtisztelték ezekkel. Szerették és félték alattvalói. Őt [IV. Ivánt] mivel fiatal és kicsapongó volt, ő [Anasztázia] irányította bámulatos kedvességgel és bölcsességgel.”*¹¹³ Horsey hitt abban, hogy a cárnét illeti a jogos dicsőség Iván minden sikeréért regnálásának korai éveiben.¹¹⁴ Ebben az angol utazó valószínűleg nem tévedett sokat, hiszen a különböző korok történészei is hozzá hasonlóan vélekedtek a dologról.

Karamzin szerint Ivánnak két természete volt a jó és az ördögi, Anasztázia halálával kapcsolatban a következőket fejtette ki a híres történész: *„Ez volt Iván és Oroszország boldog napjainak a vége; nemcsak a feleségét, hanem a jobb természetét is elvesztette.”*¹¹⁵ E szavak jól szemléltetik azt a gyökeres változást, mely Oroszországra köszöntött a cárné halála után.

Karamzin fenti véleményét erősítette meg Platonov is, amikor kijelentette, hogy *„feleségének halála után a cár teljesen megváltozott: új kegyencek jelentek meg körülötte, akikkel a cár méltatlan életet kezdett élni, a régi tanácsosokat pedig eltávolította magától.”*¹¹⁶ Anasztázia halála után tehát Platonov szerint, nemcsak politikai változás figyelhető meg, hanem egy lelki törés is a cár életében, mely kihatott politikájára is.

¹¹¹ Heller 2003, 168.

¹¹² Perrie 2003, 29.

¹¹³ Payne 1975, 174.

¹¹⁴ Uo. 174.

¹¹⁵ Madariaga 2006, 142.

¹¹⁶ Platonov 1936, 150.

A legtöbb történésznél Anasztázia halála választotta el IV. Iván uralkodásának pozitív és negatív felét. Pogogyin, aki ugyan saját művében nem osztotta a cár uralkodását két korszakra, de azt ő sem tagadta, hogy Anasztázia halála után rosszabbá vált Iván uralkodása.¹¹⁷

Maureen Perrie érvelésében Anasztázia halála teret engedett bizonyos spekulációknak a cár érzelmi reakciójáról, de hangsúlyozta, hogy néhány forrással egyetértésben el kell fogadnunk Anasztázia pozitív hatását a cásra. Viszont azok a források, melyekre utalt, gondolva itt Jerome Horsey feljegyzésére, később keletkeztek, így ezek alapján nehéz ítéletet alkotni IV. Iván személyes kapcsolatáról feleségével. De kétségtelen, – írta Perrie – hogy felesége elvesztése nagy teher volt a cárnak, de nehéz összegezni, hogy Anasztázia milyen részt vállalt az ország politikai életében. Kétségtelen, hogy nem volt közömbös a Zaharjinok, illetve Szilveszter és Adasev közötti konfliktusban, ezért nem meglepő, hogy amikor elterjedt az a hír, hogy Anasztáziát megbűvölték, a gyanú a hivatalos kormányzó körökre terelődött.¹¹⁸

A cár és felesége kapcsolatára nincs közvetlen forrásunk, helyette erről Iván levelezéséből és a mások által írt krónikákból értesülünk. A források kedvező képet festettek Anasztáziáról, valószínűleg szelíd, kiegyensúlyozott személyiségének nagy szerepe volt IV. Iván pozitív ösztönzésében.¹¹⁹

A történészek által elfogadott az a vélemény Karamzin művének megjelenése óta, hogy Anasztázia jótékony hatással volt Ivánra. A cár azzal vádolta Kurbszkijt, Adasevet és Szilvesztert, hogy ők ölték meg a feleségét, ezzel igazolva kivégzésüket.¹²⁰ Érdemes idézni, hogy Lázár Gyula mit gondolt a kérdésről. „*Oroszország – írta az Orosz Birodalom története c. munkájában – ezen boldog időszaka épen annyi ideig tartott – 1547-től egészen 1560-ig – mint a női zsarnokság és gyermekes féktelenkedés a moszkvai nagy tűzvész előtt. A kormányzás szellemét ezen tizenhárom év alatt a humanitás, a béke és a bölcs mérséklet jellemzé. Ivánnak leghűbb társa Szylvester és Adasew mellett neje, Anasztázia volt, ki valóságos nemtő szellemként környezte megtért férjét, ki mióta az erényt megismerni tanulta, a boldogságban is hinni kezdett meghitt családi körében.*”¹²¹ Az uralkodó számára a meghitt családi élet teljesen új élményt jelentett, hiszen saját gyermekkorában

¹¹⁷ Szvák 2001, 18.

¹¹⁸ Perrie 2003, 2, 95-96.

¹¹⁹ Niederhauser 2002, 7.

¹²⁰ Heller 2003, 164.

¹²¹ Lázár 1890, 220.

nem volt benne része. Apja halála után a környezetében levő alattvalók – közéjük sorolva Jelena Glinszkáját is – nem foglalkoztak nevelésével, és lelki fejlődésével. Az idézetből az is nyilvánvaló, hogy hogyan ítélte meg Lázár Gyula Anasztázia jótékony természetét.

Szvák Gyula szerint valószínű az a feltételezés, hogy az évek során a cárban felgyülemlett elfojtott indulat tört ki belőle tanácsadói ellen. Ehhez a robbanáshoz kellett egy főbenjáró vétség, például az, hogy a saját vagy a családja életére törjenek. Ebbe a sémába beleillett Anasztázia augusztusi halála. Ezután tanácsadóit vádolta a cárné halálával, mivel betegségét súlyosbító utazásra kényszerítették, később egyenesen olyan vádakkal illette őket, hogy boszorkánykodásuk okozta a cárné halálát.¹²²

Anasztázia halálának legsúlyosabb következménye Szolovjov összegzésében ragadható meg a leginkább. „*Csakhamar [...] meghalt Anasztázia királyné is. János egyedül maradt, nem volt többé körülötte ember, kit ő szeretett és tisztelt volna, ki őt erkölcsben tartotta volna meg. Hogy a fájdalom és magánytól menekedjék szórakozásoknak, zajos multságoknak adta át magát, így a szenvedélyek, melyek a rossz nevelés által fejlesztettek, de 1547. óta elaltattak, most fölébredtek...*”¹²³ Szolovjov véleményéhez hasonló fogalmazott meg Lázár Gyula is. Érvelése szerint „*IV. Iván jellemében a daemoni erők nem haltak ki erényes neje oldala mellett, csak szüneteltek: a jószág varázsa önkéntelenül bilincsekbe verte a rosszat. mely azonban felülkerekedett azon pillanatban. midőn a varázs megszűnt. S a szelíd nő tetemei még nem adattak át a földnek. midőn a daemon Iván lelkében visszaragadta az uralmat.*”¹²⁴

Nem vitatható erős kötődése a feleségéhez, ezt tanúsította az a tény is, hogy a korábbi évekhez viszonyítva példásan kiegyensúlyozott életet élt mellette. De az is kétségtelen történelmi tény, hogy a cárné halála után egy héttel már felmerült az új hitves keresése.¹²⁵ A dolog szervezésébe a cár, új bizalmasai sugalmazására kezdett. Alig nyolc nappal felesége halála után felvetették alattvalói, hogy „*földi bánat ellenében, földi vigaszt keress.*”¹²⁶ Ennek hatására augusztus 18-án Rettegett Iván bejelentette újbóli házassági szándékát, mely szerint a lengyel király nővérét akarja elvenni

¹²² Szvák 1985, 156.

¹²³ Solov'ev 1895, 148.

¹²⁴ Lázár 1890, 235-236.

¹²⁵ Szvák 1985, 156.

¹²⁶ Lázár 1890, 242.

feleségül.¹²⁷ De ez a tény sem kérdőjelezheti meg felesége iránti őszinte szeretetét, hiszen későbbi feleségeivel nem ápolt ilyen jó viszonyt, sőt ők inkább Iván ördögi természetét erősítették fel, nem mérsékeltek azt.

9. IV. Iván személyisége

Anasztázia befolyását a cár személyiségére jellemzi az a tény, hogy Iván a házasság előtt milyen jellemvonásokat birtokolt. Vajon ugyanolyan zsarnok volt, mint uralkodásának későbbi idejében, vagy még 1547 előtt egy kiegyensúlyozott ember képe tárul elénk? A kérdés megválaszolása érthetőbbé teszi miért tulajdonítok dolgozatomban nagy jelentőséget Anasztáziának.

9.1. A cár élete 1547 előtt

Iván 1530. augusztus 25-én látta meg a napvilágot, III. Vaszilij fiaként. Születését több mítosz lengte körül,¹²⁸ mint a történelem nagy személyiségeinél gyakran előfordul, de ezek jelenleg nem képezik dolgozatom tárgyát, ezért bemutatásuktól eltekintek. 1533-ban elhunyt apja, ekkor az állam irányítása hivatalosan egy héttagú bojár régenstanács kezébe került. Ám a régenstanács és a bojár дума közötti ellentéteket kihasználva hamarosan Jelena Glinszkaja – Iván anyja – és szeretője Tyelepnyev-Obolenszkij vette át a hatalmat, akik folytatták a III. Iván által elkezdett hatalmi központosítást¹²⁹, ezzel megalapozva IV. Iván későbbi reformjait. Ebben a helyzetben viszont senki sem törődött az ifjú cárevics nevelésével.

Ez akkor sem változott meg, amikor Jelena 1538-ban elhunyt, ekkor elkezdődött a bojáránarchia, amikor a befolyásos bojársoportosulások egymással versenyeztek a hatalomért. Erről Andrej Krubszkijjal folytatott levelezésében így emlékezett meg a cár: *„Mikor Isten rendelése szerint szülőanyánk, a jámbor Jelena cárnő átköltözött a mennyek országába, s megboldogult öcsém, Georgijjal árván maradtunk, sehonnan sem kaptunk segítséget senki emberfiától... Akkor a születésem óta eltelt nyolcadik esztendőben jártam. Alattvalóink elérték a vágyaik beteljesülését: vezető nélküli országot kaptak. Velünk, az uralkodójukkal mit se törődve csak a gazdagságra és a dicsőségre áhítoztak...”*¹³⁰ Így emlékezett a cár a bojáránarchia időszakára. Iván leveleinek jelentős

¹²⁷ Uo. 242-243.

¹²⁸ Szvák Gyula – Anyiszimov, Jevgenyij: IV. Iván – I. Péter. Budapest, Pannonica, 2004. 7-8. (Továbbiakban: Szvák 2004.)

¹²⁹ Szvák 2004, 9.

¹³⁰ Az istenfélő nagy uralkodó, egész rusz cárja és nagyfejedeleme, Ioann Vasziljevics levele nagy Oroszország egész népéhez az esküszegő Andrej Mihajlovics Kurbszkij herceg és társai ellen az árulásukról. In: Szvák 2005, 183.

részét vádaskodással és sérelmeinek elsorolásával lehet a leginkább jellemezni, ezt láthatjuk itt is. Azzal vádolja alattvalóit, hogy anyja halála után senki sem foglalkozott nevelésével, és életével, a bojárok csak saját hasznukat keresték. Ezek a vádak az adott esetben igaznak is bizonyultak.

A bojárok többször sértették meg az uralkodó lelkivilágát is, melynek hatása volt későbbi személyiségére. Ezekről is megemlékezett leveleiben. *„Csak egy emlék: történt, hogy mi játszottunk és Ivan Vasziljevics Sujszkij herceg a padon ülve a lábát egy székre tette, és könyékkal elhunyt atyánk ágyára támaszkodott – s még csak ránk se vet egy pillantást, nemhogy atyai, de sem mint gyám, legkevésbé pedig mint szolga. Ki tud elviselni ilyen gőgöt? Hogyan sorolhatnám fel mindazt a szenvedést, amelyben ifjúkoromban részem volt? Hányszor enni sem adtak időben.”*¹³¹ Itt is azokat a konkrét gyermekkori sérelmeit¹³² sorolta el, melyek kihatással voltak személyiségére. Ezek után nem csoda, hogy 1543-ban, amikor „átveszi az ország irányítását” az államügyek helyett számára sokkal kellemesebb szórakozásokat talált.

1543-ban saját bevallása szerint Iván már nem akart szolgálai hatalma alatt élni. Nem meglepő az események nyitánya; kivégeztette Ivan Vasziljevics Sujszkij herceget, „és attól fogva a bojárok rettegni kezdték őt.”¹³³ Szvák Gyula szerint az uralkodó ugyan még nem volt nagykorú, de ekkor már igényt formált a tényleges hatalomra, ezzel a bojáránarchia koránál is zavarosabb időszak köszöntött be Oroszországban. Ekkora a régenstanács tagjai eltűntek Iván mellől, ki természetes, ki erőszakos úton, egymást érték a kegyelmek és a kegyvesztések,¹³⁴ ennek az állapotnak vetett véget IV. Iván házasságkötése. 1543 vége és 1546 között immár a leendő cár akarata határozta meg az eseményeket, így az ország életét is, bár ekkor még nem foglalkozott az államélet problémáival, helyette a kamasz gyermekekre jellemző szórakozásoknak élt, melyek nem tekinthetők a legkevésbé sem humánusnak. Kedvelt szórakozása volt a kutya és a macskák megkínzása, később már embereket használt fel brutális szórakozásaihoz. Az egyik ilyen eset, amikor a moszkvai előkelőségek fiaiból csapatot toborzott, és kivágtattak a főváros utcáira, ahol belegázoltak a járókelők soraiba, a piaci sokaságba, a cár ütötte-vágta az embereket, majd kirabolta őket. Azután, hogy átvette a hatalmat Iván végképp egyedül maradt, senki nem foglalkozott nevelésével, és olyan

¹³¹ Szvák 2004, 12.

¹³² Iván sérelmei kapcsán viszont nem tekinthetünk el a szubjektivitástól, figyelembe kell vennünk, az események megtörténte és a lejegyzése között eltelt időt. Másrészt azt is, hogy Iván mennyit torzított önhatalmúlag emlékein.

¹³³ Szvák 2004, 15.

¹³⁴ Szvák 2004, 15.

emberek vették körül, akik csak saját hasznukat lesték az uralkodó oldalán.¹³⁵ Ezek voltak kedvenc gyermekkori „mulatságai”, melyeket nem értékelhetünk egy racionálisan gondolkodó, teljes szellemi épséggel rendelkező, és felelősségteljesen gondolkodó egyén cselekedeteiként. Az a tény, hogy gyermekként megtehetette ezeket, mindenképpen rányomták bélyegüket a cár személyiségére. Ezek a szórakozásai egészen 1546 végéig folytatódtak, amikor – mint említettem – megindult a házasság szervezése, de 1547-től egészen 1560-ig ehhez az időszakhoz képest Iván példásan kiegyensúlyozott életet élt. 1560 után látjuk a későbbiekben a vérengzések és a kegyetlenségek folytatását. Ez a tény mindenképpen arra mutat, hogy Iván már gyermekként magában hordozta az örületre való hajlandóságot, amit csak Anasztázia szeretete és személyisége mérsékelte.

*„Az ünnepélyes ceremóniák alkalmával cári pompával vették körül, szolgálkú alázattal állták körbe, de hétköznapiakon ugyanezek az emberek nem voltak ilyen szertartásosak, hol kényeztették, hol ingerelték őket.”*¹³⁶ Ezek az események a későbbi éveire mély benyomást tettek, ez jelent meg a Kurbszkijnek írt leveleiben is. Személyiségéhez tartozott, hogy természetszerűen bátortalan volt, ehhez társult még az ideges félénkség, amiből az évek múlásával kifejlődött a rettegés. Természetétől fogva, vagy nevelése révén hiányzott belőle a szilárd erkölcsi egyensúly, amivel politikájának hatékonyságát növelni tudta volna, ezért mindig várható volt tőle egy durva kirohanás.¹³⁷ Valószínűleg ezen benyomásait és személyiségjegyeit tompította Anasztázia közelsége.

Waliszewski érvelésében Anasztázia már házasságuk megkötésekor arra a szerepre lett kárhóztatva, hogy Iván mellett ő legyen az őrangyal, *„akinek az volt elrendelve, hogy eloszlassa az uralkodó örült rohamait, és biztosítsa Iván alattvalóinak a békéjét. De ez csak álom volt [...] Iván haragvó és érzékeny természete, mely ebben az időben szunnyadt hirtelen felébredt.”*¹³⁸ Tehát Waliszewski szerint házasságuk alatt Anasztázia mérsékelte ugyan Ivan örülségre való hajlamát, de megszüntetni azt nem tudta, ebből feltételezhetjük, hogy Iván már 1547 előtt sem volt teljesen egészséges szellemileg. Felesége halála után ez a természete visszatért, bizonyítva azt, hogy a cár életében házassága alatti viszonylag mérsékelt és kiegyensúlyozott periódus minden valószínűség szerint első felesége jótékony hatásának tudható be.

¹³⁵ Szvák 2004, 15-16.

¹³⁶ Kljucsevszkij, V. O.: Rettenetes Iván cár jellemábrázolása. Világtörténet, 1981/4. 118.

¹³⁷ Uo. 119-120.

¹³⁸ Waliszewski 1904, 127.

Iván politikájának két részre oszthatóságát jó szemléltetik a reformok és uralkodásának balsikerei. A kettő között a választóvonal 1560, ekkor zárultak a tulajdonképpeni reformintézkedések, és megkezdődött a balsikerek sorozata. Tudjuk jól, hogy ez volt az év, amikor Anasztázia elhalálozott.

9.2. IV. Iván sikerei a házasság alatt

Ezzel az alfejezettel kívánom bemutatni uralkodásának pozitív korszakát, mely egybe esik az Anasztáziával töltött tizenhárom évvel. Milyen intézkedések tartoznak ide?

Egyrészt az Iván Pereszvetov által meghirdetett reformtervezet, amely 1549-ben keletkezett. Eszerint szükséges a fenyegetés a cári hatalomban, mint a kormányzás hatékony eszköze. A tervezet javasolta az adószedési rendszer átalakítását, a szolgálóknak adományozott földek visszavételét, amely helyett az éves bér bevezetését támogatta, emellett a piacokon bevezetendő rögzített ár mellett lépett fel.¹³⁹

1549-ben Rettegett Iván állította fel az Izbrannaja Rada-t, vagyis Kiválasztottak Tanácsát, amely a bojárokkal való megbékélés jegyében alakult meg. Ez a nem hivatalos testület végezte az államirányítás tényleges feladatait. Összetétele folyamatosan változott, ezért nem könnyű tagjait felsorolni, de tudjuk, hogy az 1550-es évek elejére a tanács tagjai között ott találhatók a Zaharjinok emberei (Viszkovatij és Funyikov deák).¹⁴⁰

IV. Iván uralkodása alatt ült össze az első országos gyűlés, a Zemszkij Szobor 1549. február 27-én, ezt a Megbékélés Gyűlésének nevezték. A moszkvai kormányzat ezen a tanácskozáson hirdette meg elkövetkezendő reformjait. Az új politikai irányvonal ismertetésére, tehát az egyetemes megbékélést hirdető tanácskozáson került sor. Ezen a cár erősen bírálta a bojárokat visszaéléseik miatt, de emellett ünnepélyes külsőségek közepette meg is bocsátott nekik. Megígérte, hogy a múltbéli vétkekért senkit sem fog kegyvesztéssel büntetni, tehát elhatárolta magát a szélsőséges módszerektől. A gyűlés jelentősége abban rejlett, hogy a cár és a bojárok, illetve az egyes bojár csoportok között létrejött megbékélés lehetővé tette, hogy elkezdjék a cári reformtervek megvalósítását.¹⁴¹

¹³⁹ Heller 2003, 153-154.

¹⁴⁰ Szvák 1985, 108.

¹⁴¹ Szvák 1985, 110-111.

1550-ben megalkották az új törvénykönyvet, a Szugyebnyiket. Ez a valamennyi rend számára érvényes bírósági rend szabályait tartalmazta. A legnagyobb hangsúlyt az igazságszolgáltatásra és a közigazgatásra helyezte a törvénykönyv, ennek keretében hozták létre a kormányshékeket, a prikázokat, amelyekkel egyszerűbbé vált az állam irányítása. Szintén 1550-hez köthető az új típusú állandó hadsereg felállítása is, ez volt a híres/hírhedt sztrelec-sereg. Ők tulajdonképpen tűzfegyverrel felszerelt gyalogosok voltak.¹⁴² Az a helyzet váltotta ki a hadsereg átalakítását, hogy 1549-ben az orosz seregnek nem sikerült bevennie Kazanyt, mivel hadvezetés legmagasabb posztjait alkalmatlan emberek töltötték be. Ezért IV. Iván a sztrelec-ezredek felállításával próbálta a hadsereg ütőképességét növelni, emellett korlátozta a mesztnyicsesztvo intézményének¹⁴³ alkalmazását, hogy legalább a hadjárat végéig ne egymással álljanak harcban az orosz hadvezérek a magasabb tisztségekért. A hadsereg megerősítésére 1550 júliusától egy cári rendelet az egyes seregtestek főparancsnokai mellé másodhadvezéreket is kinevezett, akiket képességeik, és nem a származásuk alapján jelöltek ki a tisztségek betöltésére.¹⁴⁴ Ezekkel a reformokkal a cárnak sikerült egy, a kor színvonalához mérten ütőképes hadsereget felállítania.

1551-ben ülésezett a Sztoglav,¹⁴⁵ amely egyházi gyűlésen a legfontosabb államügyeket és a hétköznapi élettel kapcsolatos kérdéseket vitatták meg és szabályozták. Ezenkívül a cár felülvizsgálta az adománybirtokokat, támogatta a kocsmák bezárását is. Emellett Iván legjelentősebb törekvése az egyházi földbirtokok szekularizálása volt. 1551-ben egy cári ukáz visszavette azokat a földeket, amiket a bojárduma III. Vaszilij halála után adományozott a püspököknek és kolostoroknak, innentől az egyházi hatalom csak a világi hatalom beleegyezésével szerezhetett földet.¹⁴⁶

Külpolitikai sikerei közül ki kell emelni, hogy 1552-ben elfoglalta Kazanyt, 1554-ben Asztrahánt, majd 1556-ban az egész Asztraháni Kánságot a Moszkvai Államhoz csatolta. Ezen területek mellett megkezdte Szibéria gyarmatosítását is.¹⁴⁷ Ezek a harctéri sikerek

¹⁴² Szvák 1985, 154-155.

¹⁴³ Mesztnyicsesztvo: származáson alapuló rangsorrend számítás, ez határozta meg, hogy ki milyen magas hivatalt viselhet.

¹⁴⁴ Szvák 1985, 114-115.

¹⁴⁵ Sztoglav: Százcikkelyes Zsinat, 1551-ben ülésezett.

¹⁴⁶ Heller 2003, 155-156.

¹⁴⁷ Heller 2003, 158-159.

elképzelhetetlenek lettek volna az Iván által bevezetett reformok nélkül, főleg a hadsereg átszervezésének következtében tudta megvalósítani hódító politikáját.

Ezek voltak a cár pozitív uralkodási korszakához köthető reformok és külpolitikai sikerek. Megállapíthatjuk, hogy nem véletlenül nevezték ezt a kort a virágkornak, hiszen a fent említett intézkedések tényleg az ország érdekét és modernizálását szolgálták, ellentétben ezt a korszakot megelőző és az ezután következő időszakokkal szemben.

9.3. A balsikerek 1560 után

1560-ban bekövetkezett a politikai fordulat, ennek okai a cár és Andrej Kurbszkij levelezésével szemléltethetőek. Ezekben a következők jelentek meg: *„Hogy is képzelheted magad méltónak arra, hogy a mindenható trónusán állj...mikor éppen te s aljas tanácsadóim vettétek semmibe mindezt, s gonosz álnokságokkal tengernyi szenvedést okoztatok nekem? A jámborság követelményeit ördögök módjára megszegve már ifjú koromban megkaparintottátok a hatalmat országomban, melyet Isten s őseim nekem adtak. Talán „leprás a lelkem”, ha birodalmamat saját kezűleg akarom irányítani, s nem hagyom, hogy szolgálaim uralkodjanak? Esztelenség-e, hogy nem óhajtok szolgálak hatalma alatt élni? S az lenne tán az „ortodoxia fénye”, ha alávetném magam a szolgálak uralmának?”*¹⁴⁸ Egy másik helyen a következőket írta IV. Iván *„Alig kezdődött el a németek elleni háború...Szilveszter pópa és ti, a tanácsadói kegyetlenül lehordtatok miatta...”*¹⁴⁹ A következő levélben még tovább fokozta a vádakat az uralkodó *„...ti, – írta IV. Iván – akik nemcsak, hogy nem akartatok engedelmeskedni nekem és hallgatni rám, de személyesen irányítottatok engem, eloroztatok a teljhatalmat, tetszéseitek szerint kormányoztatok, kirekesztettetek a döntésekből. Szóban uralkodó voltam, de valójában semmi fölött sem rendelkeztem...”*¹⁵⁰ A cár leírása alapján, így összegezhetők az okok: Adasev és Szilveszter pópa őt gyermekként kezelték, helyette uralkodtak, rossz tanácsokat adtak neki a livóniai háborúban, és hozzájárultak a cárné halálához.¹⁵¹ Az okokban nemcsak a hatalmi érdek, hanem a sértett ember lelkivilága is tükröződött. A politikai motiváció kimerült a rossz tanácsokban, de mi a helyzet a másik két okkal? Az előbbiben a

¹⁴⁸ Az istenfélő nagy uralkodó, egész rusz cárja és nagyfejedelme, Ioann Vasziljevics levele nagy Oroszország egész népéhez az esküszegő Andrej Mihajlovics Kurbszkij herceg és társai ellen az árulásukról. In: Szvák 2005, 182.

¹⁴⁹ Uo. 185.

¹⁵⁰ Ilyen levelet küldött az uralkodó Vologyimerecből Andrej Kurbszkij hercegnek Alekszandr Polubenszkij herceggel. In: Szvák 2005, 189.

¹⁵¹ Szvák 1985, 150.

megalázottság és a mellőzöttség jelent meg, míg utóbbiban a gyász, amelyet felesége elvesztése miatt érzett. Így nem kizárt, hogy Anasztázia halála erősítette fel a cárban a mellőzöttség érzését, amely ahhoz vezetett, hogy saját tanácsadói, és reformjai ellen fordult.

Az iváni-fordulatot az orosz évkönyvek is feljegyezték, ezek szerint a változások fő oka a növekvő érzékiességben keresendő, mert „*Anasztázia halála után, mintha egy idegen, hatalmas vihar vett volna erőt a cár békés jó szívére, melyet alapjában felforgatott, kedélye hirtelen haragra lobbant s elkezdé többeket a rokonai közül üldözni és elpusztítani.*”¹⁵² Ennek a politikának a jegyében született meg legtöbb intézkedése Anasztázia halála után.

Első intézkedései között feloszlatta az Izbrannaja Radát, mellyel már 1558-tól elkezdett hanyatlani az együttműködés, mert a bojárok nem helyeselték a livóniai háborút. De a tényleges váltásra a politikájában 1560-ban került sor, ekkor szélnek eresztette kormányzatát, innentől egyedül kormányozta az országot. Kezdetben sikeres politikát folytatott, Livóniában sikereket ért el, de 1564-től elkezdődött a kudarcok sorozata.¹⁵³

1565-ben bevezette az Opricsnyinát, ennek keretében az országot kettéosztotta. Az egyik terület a zemscsina, amelyben a régi rend maradt érvényben, míg a másikban, az opricsnyinában a cári új rend érvényesült. Ez az új területi felosztás 1572-ig, hét és fél évig volt érvényben. Az ország kettéosztása az alattvalók nemtetszését váltotta ki.¹⁵⁴

1565-ben kezdődtek a folyamatos kivégzések, ezek közül is kiemelkedett az 1567-70 között zajló „nagy terror” időszaka. Természetesen a bojárok körében növekedett az elégedetlenség, ennek következménye az lett, hogy Iván félelmei tovább nőttek, és folytatta az árulók likvidálását. Ekkor nemcsak hivatalos eljárás közreműködésével végezték ki az embereket, nem volt szükség a kivégzések igazolására. A likvidálás tetőpontja 1570-ben a novgorodi mészárlás volt, amikor az egész várost feldúlták a cár csapatai, úgy kezelve Novgorodot, mintha az ellenségtől hódították volna el.¹⁵⁵

A balsikerek csúcsa az volt, amikor 1575. októberben egy újabb váratlan húzással még a trónról is lemondott IV. Iván, Szimeon Bekbulatovics kászim cár javára, aki egy megkeresztelkedett tatár

¹⁵² Lázár 1890, 237.

¹⁵³ A tizenkét legnagyobb orosz, Szerk. Szvák Gyula. Budapest, Russica Pannonicana, 2009.

¹⁵⁴ Heller 2003, 169.

¹⁵⁵ Uo. 172-173.

volt. Intézett egy folyamodványt is Szimeon cárhoz az egész Rusz új nagyfejedelméhez, amelyben részt kért magának az állam újbóli kettéosztásából.¹⁵⁶

Külpolitikai kudarcai közé kell sorolnunk a livóniai háborút, amely 1558 és 1582 között zajlott, ennek eredményeként le kellett mondania Livóniáról,¹⁵⁷ amely egyébként sem volt birtokában, tehát nem könyvelhetett el a háború eredményeként semmilyen területi nyereséget.

Remélhetőleg már látható az az éles határvonal, amely ugyan nem kizárólagos, de bizonyíthatóan megjelent IV. Iván politikájában. Uralkodásának első időszakában az ország stabilitásának megteremtésére, modernizálására törekedett. 1560-tól viszont gyakorlatilag pozitív időszakának eredményeit rombolta le. A fordulat pontos okát források hiányában nagyon nehéz rekonstruálni, de nem tévedünk nagyot, ha a cár elmeállapotában beállt változást összekötjük Anasztázia személyével, hiszen az ő szerepét Iván pozitív ösztönzésében és a vitákban vállalt békítő szerepét a legtöbb történész is elismerte.

10. Befejezés

A német területről érkező Romanov család sarjai már Büszke Szimeon fejedelem uralkodása óta részt vettek az államirányításában, de a hatalmi áttörést Anasztázia cárnévá koronázása hozta meg a számukra, az ő jóvoltából a család egyre nagyobb hatalomra tett szert a XVI. században, hogy a következő század elején a hatalmi piramis csúcsán találkozzunk velük újra, egy olyan dinasztiát alapozva meg, amely még a XX. század elején is Oroszországot vezette.

Ki volt Anasztázia Romanova Zaharjina? Életéről kevés információval rendelkezünk. De elmondhatjuk, hogy megalapozott egy dinasztiát, szerepe volt abban, hogy az orosz történelem egyik legnagyobb zsarnokát pozitívan befolyásolta, emellett elsősorban anya volt, és a források szerint szeretett és szerető feleség.

Mi volt az oka annak, hogy a 1560-as években ilyen jelentős fordulat állt be IV. Iván politikájában? Több érvet felsorakoztattak ebben a témában a kutatók, de személy szerint én csak azt a lehetséges okot vizsgálom meg, amely első feleségével, Anasztáziával állt kapcsolatban. Említettem miként került kiválasztásra, a források nem szóltak arról, hogy Iván politikájába tevőlegesen beavatkozott volna, de tudjuk, hogy a cárt erős érzelmi szálak kötötték Anasztáziához. Nem tartom kizártnak, hogy személye hozzájárult Iván személyiségének mérsékléséhez, ebből

¹⁵⁶ Uo. 176.

¹⁵⁷ Uo. 182.

adódik, hogy 1560 után, mikor már nem volt mellette Anasztázia „Iván elszabadult”, országának kegyetlen zsarnokává vált.

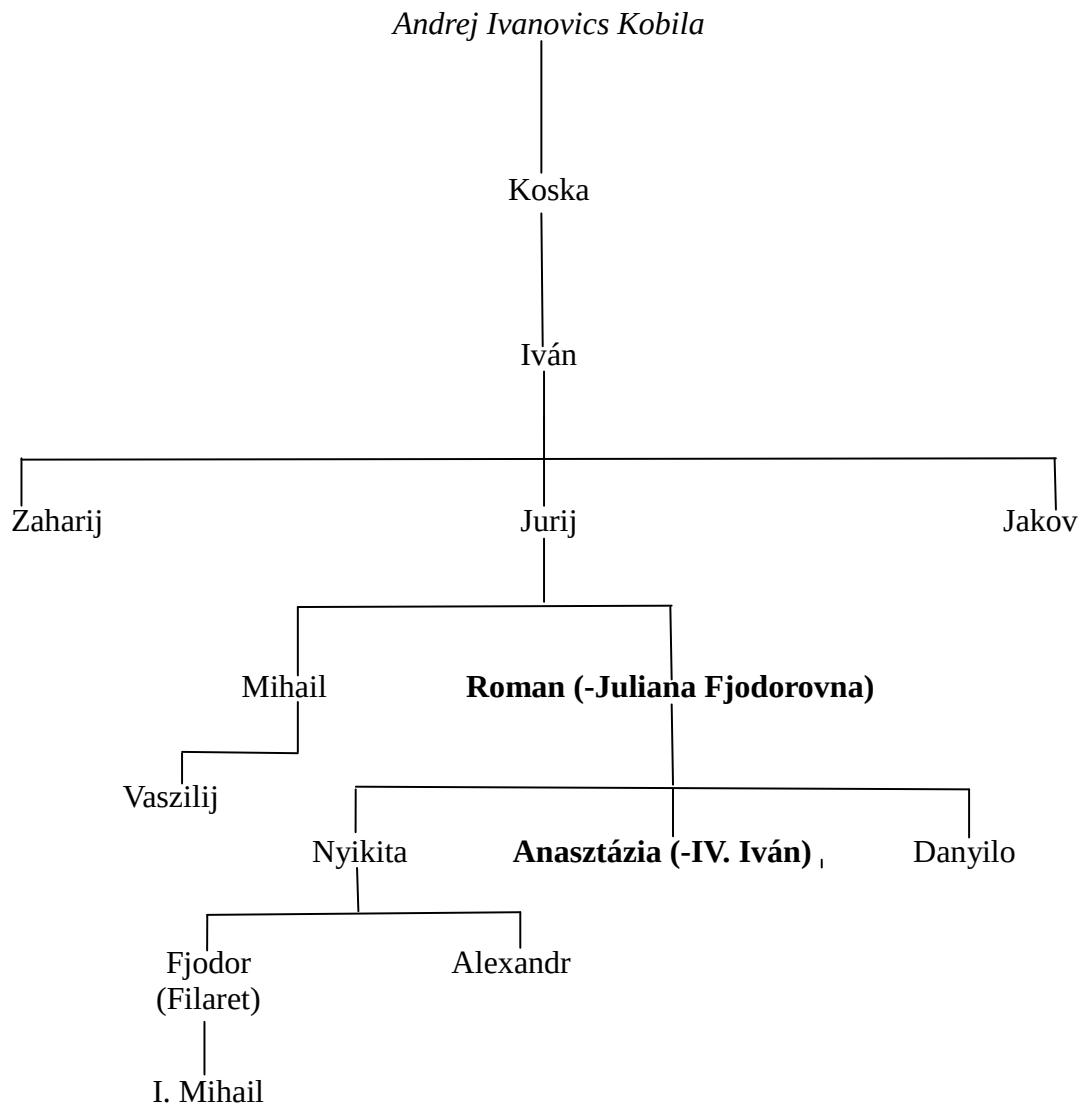
Minderről viszont források hiányában nehéz biztosat állítani. Tudjuk, hogy az uralkodó beteges volt, tehát nem kizárt, hogy egyre növekvő fájdalmai miatt robbant ki belőle az őrület, de az is lehet, hogy tanácsadóinak magatartása váltotta ki belőle kegyetlenkedéseket.

A dolgozat befejezéseként Ormos Máriát idézem. Véleménye szerint a történész nem láthatja a lelkekben lejátszódó lelki folyamatokat és gondolatokat, ezért „*csak észlelhet, míg az ítéletet a jövő tartogatja.*”¹⁵⁸ Ezzel a gondolattal teljes mértékben egyetértek, Iván és Anasztázia kapcsolatát, egymásra gyakorolt hatásukat tekintve is, hiszen nemcsak megfelelő forrásbázissal nem rendelkezem, ahhoz, hogy objektív tényeket adjak közre kettejük kapcsolatáról, de fél évezred távlatából pusztán forrásokra támaszkodva két ember motivációiról csak elméleteket lehet konstruálni a meglévő ismeretanyagra támaszkodva, de teljesen lezárni a témát nem lehet.

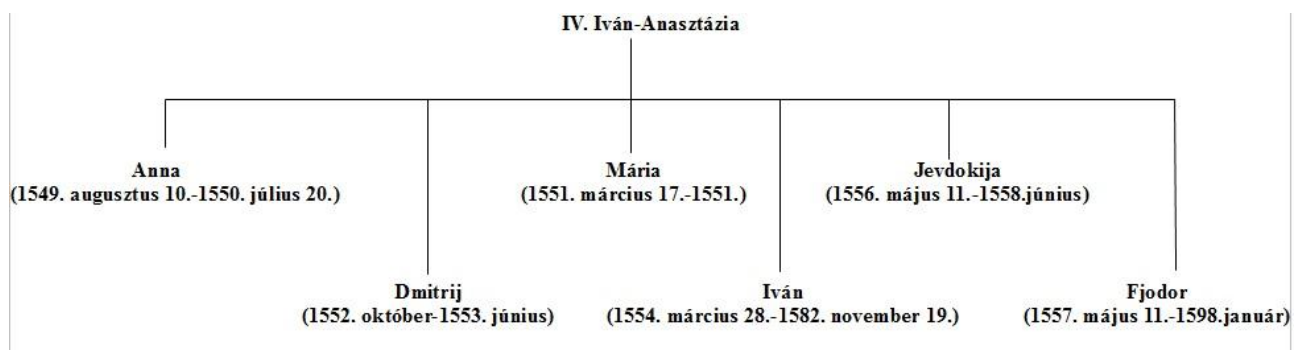
¹⁵⁸ Ormos Mária: A történelem vonatán : Európa és Magyarország a 20. században. Budapest, Múlt és jövő, 2005. 52.

Melléklet

1. A Romanov családfa:

2. Iván és Anasztázia gyermekei:

1. ábra IV. Iván és Anasztázia házassága

2. ábra Anasztázia temetése

Bibliográfia

Források

Az istenfélő nagy uralkodó, egész rusz cárja és nagyfejedelme, Ioann Vasziljevics levele nagy Oroszország egész népéhez az esküszegő Andrej Mihajlovics Kurbszkij herceg és társai ellen az árulásukról. In: A középkori orosz történelem forrásai, Főszerk. SZVÁK Gyula. Budapest, Pannonica, 2005.

Ilyen levelet küldött az uralkodó Vologyimerecből Andrej Kurbszkij hercegnek Alekszandr Polubenszkij herceggel. In: A középkori orosz történelem forrásai, Főszerk. SZVÁK Gyula. Budapest, Pannonica, 2005.

OLEARIUS, Adam: Adam Olearius viszontagságos útja az orosz földön át Perzsiába. Budapest, Gondolat, 1969.

POSSEVINO, Antonio: Moscovia. Antverpiae, Ex Officina Christophori Plantini, 1587.

Feldolgozások

A tizenkét legnagyobb orosz, Szerk. SZVÁK Gyula. Budapest, Russica Pannonicana, 2009.

FJODOROVSKIJ, Vlagyimir: Cárnők és cárnék – Oroszország nagyasszonyai. Szombathely, Elektra Kiadóház, 2001.

GRAHAM, Stephen: Ivan the terrible : Life of Ivan IV of Russia called the terrible. London, Benn, 1932.

HELLER, Mihail: Orosz történelem I. : Az Orosz Birodalom története. Budapest, Osiris, 2003.

LÁZÁR Gyula: Az orosz birodalom története. Temesvár, Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtó, 1890.

MADARIAGA, Isabel de: Ivan the terrible : *First Tsar of Russia*. London, Yale University Press, 2006.

NIEDERHAUSER Emil – SZVÁK Gyula: A Romanovok. Budapest, Pannonica, 2002.

ORMOS Mária: A történelem vonatán : Európa és Magyarország a 20. században. Budapest, Múlt és jövő, 2005.

PAYNE, Robert – ROMANOFF, Nikita: Ivan the terrible. New York, Thomas Y. Crowell Company, 1975.

PERRIE, Maureen – PAVLOV, Andrej: Ivan the Terrible. London, Pearson Longman, 2003.

PLATONOV, Sergej Fedorovic: Oroszország története. Budapest, Athenaenum, 1936.

RAMBAUD, Alfred: Oroszország története eredetétől kezdve 1884-ig I. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890.

SOLOV'EV, Sergius: Oroszország története. Ungvár, Lévai Mór, 1895.

SZKRINNYIKOV, Ruszlan: Az orosz birodalom születése. Budapest, Maecenas, 1997.

SZVÁK Gyula: IV. Iván és I. Péter utóélete. Budapest, ELTE Ruszisztikai Központ, 2001.

SZVÁK Gyula – ANYISZIMOV, Jevgenyij: IV. Iván – I. Péter. Budapest, Pannonica, 2004.

SZVÁK Gyula: Iván, a félelmetes. Budapest, Gondolat, 1985.

The Moscovia of Antonio Possevino, S. J. Translated with a critical introduction and notes by GRAHAM, Hugh F. Pittsburgh, University of Pittsburgh, 1977.

TROYAT, Henry: Rettegett Iván. Budapest, Palatinus, 1998.

VIPPER, Robert Ur'evic: Rettegett Iván. Moszkva, Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, 1947.

WALISZEWSKI, KAZIMIERZ.: Ivan the Terrible. London, William Heinemann, 1904.

Folyóiratcikkek

BOGATYREV, Sergei: Reinventing the Russian Monarchy in the 1550s: Ivan the Terrible, the Dynasty, and the Church. In: The Slavonic and East European Review, Vol. 85, No. 2 (2007. április)

KLJUCSEVSZKIJ, V. O.: Rettenetes Iván cár jellemábrázolása. Világtörténet, 1981/4.

THYRÉT, Isolde: „Blessed is the Tsaritsa's Womb” : The Myth of Miraculous Birth and Royal Motherhood in Muscovite Russia. In: Russian Review, Vol. 53, No. 4 (1994. október)

Weblapok

- ♣ <http://www.royalblood.co.uk/D449/I449045.html> (2012.10.31.10:17)
- ♣ <http://www.nkj.ru/archive/articles/8671/> (2012.11.01.16:04)
- ♣ http://hrono.ru/biograf/bio_a/anastasia.php (2012.11.01.14:35)
- ♣ <http://digital.library.pitt.edu/cgi-bin/t/text/text-idx?c=cleftpalate;c=darlatlas;c=darltex;c=nietz;c=pittathletics;c=pittcatalogs;c=pittchancellor;c=pittcommence;c=pittcourant;c=pittfact;c=pitthonors;c=pittmiscpubs;c=pittpennwest;c=pittpress;c=pittpressreleases;c=pitttext;c=pitttextdir;c=pittyearbooks;c=thornexecorders;c=thornnewsreleases;c=thornopeds;c=thornreports;c=thornspeeches;c=thorntranscripts;g=text-all;xc=1;xg=1;q1=possevino;rgn=full%20text;view=toc;idno=31735057894929;cc=pittpress> (2012.10.31.18:21)
- ♣ <http://alumni.ecolint.net/authors/demadariaga.html> (2012.12.13. 20:02)
- ♣ <http://www.kent.edu/CAS/History/people/~ithyret/> (2012.12.13. 20:03)
- ♣ [http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Payne_\(author\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Payne_(author)) (2012.12.13. 20:25)
- ♣ http://en.wikipedia.org/wiki/Prince_Nikita_Romanov (2012.12.13. 20:26)

- ✧ [http://en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Graham_\(author\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Graham_(author)) (2012.12.13. 20:26)
- ✧ [http://hu.wikipedia.org/wiki/L%C3%A1z%C3%A1r_Gyula_\(tan%C3%A1r\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/L%C3%A1z%C3%A1r_Gyula_(tan%C3%A1r)) (2012.12.13. 20:45)
- ✧ <http://www.archive.org/details/ivanterrible00walia> (2012.12.20. 13:54)

Képek forrása

IV. Iván és Anasztázia házassága. In: http://hrono.ru/biograf/bio_a/anastasia.php (2012.11.01.15:50)
Anasztázia temetése. In: <http://www.nkj.ru/archive/articles/8671/> (2012.11.01. 12:43)